

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Střední Evropa jako transnacionální region

Komparace alternativ vymezení regionu

Anežka Česalová

Plzeň 2019

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Mezinárodní teritoriální studia

Studijní obor Mezinárodní vztahy – britská a americká studia

Bakalářská práce

Střední Evropa jako transnacionální region

Komparace alternativ vymezení regionu

Anežka Česalová

Vedoucí práce:

PhDr. David Šanc, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2019

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2019

.....

Ráda bych na tomto místě poděkovala vedoucímu mé práce PhDr. Davidu Šancovi, Ph.D., za odborný dohled nad zpracováním mé práce a za jeho podněty a věcné připomínky.

Obsah

1. Úvod	1
2. Vývoj pojmu „střední Evropa“	6
3. Mitteleuropa: Friedrich Naumann	20
3.1. Obecná charakteristika	20
3.2. Prostorové vymezení	21
3.3. Příčiny vzniku	21
3.4. Politicko-geografické těžiště	22
3.5. Cíl	23
4. Koncepce „hráze“ proti germánské expanzi: T. G. Masaryk (Nová Evropa)	24
4.1. Obecná charakteristika	24
4.2. Prostorové vymezení	25
4.3. Příčiny vzniku	25
4.4. Politicko-geografické těžiště	26
4.5. Cíl	26
5. Koncepce „mostu“ mezi východem a západem: Edvard Beneš	28
5.1. Obecná charakteristika	28
5.2. Prostorové vymezení	29
5.3. Příčiny vzniku	29
5.4. Politicko-geografické těžiště	30
5.5. Cíl	31
6. Střední Evropa hranicí bipolárního systému: studená válka	32
6.1. Obecná charakteristika	32
6.2. Prostorové vymezení	34
6.3. Příčiny vzniku	34
6.4. Politicko-geografické těžiště	35
6.5. Cíl	35
7. Spolupráce střeoevropských zemí po studené válce: Visegrádská skupina	36
7.1. Obecná charakteristika	36
7.2. Prostorové vymezení	38
7.3. Příčiny vzniku	38
7.4. Politicko-geografické těžiště	39
7.5. Cíl	39

8. Komparace	41
8.1. Příčiny vzniku	41
8.2. Prostorové vymezení a politicko-geografické těžiště.....	42
8.3. Cíl.....	43
9. Závěr	46
10. Seznam literatury	48
11. Resumé.....	52

1. Úvod

Pojem „střední Evropa“ je dlouhodobě zavedeným a hojně užívaným termínem, ač se nikdy nedočkal jednotného, stálého a přesně definovaného vymezení. V průběhu času se měnilo vymezení tohoto teritoria, ať už se jedná o státy či národy, které byly pod tento termín zahrnuty, a jednotlivé koncepce, vznikající postupně nebo souběžně, se ve svém pohledu na tento region mnohdy výrazně lišily. Důvodem této nejednoty byl komplikovaný vývoj středoevropského prostoru, přičemž tento region v celé své historii trpěl značnou heterogenitou, politickou, kulturní i prostorovou neukotveností a proměnlivostí a upadal střídavě pod vliv různých mocností.

Jedním z prvních úspěšných pokusů vytvořit v tomto prostoru relativně soudržný celek byla Svatá říše římská, kde byly ale vazby mezi jednotlivými součástmi poměrně volné. Později se v rámci Svaté říše římské velká část tohoto území sjednotila pod vládou Habsburků, kteří si zachovali svůj význam i po rozpadu Svaté říše římské, třebaže již větší dynamiku a ambice ve střední Evropě vykazovalo sjednocující se Německo. Habsburská středoevropská monarchie ale jednak posunula hranici tohoto regionu více na východ a jednak správu své říše postupně centralizovala do Vídně. Po první světové válce pak střední Evropa sdružená v jednom celku přestala existovat a rozpadla se na řadu samostatných států, přičemž vztahy mezi nimi se mnohdy stávaly konkurenčními, zvláště kvůli sporům o vymezení hranic. Po druhé světové válce, v době studené války, byl tento region potlačen úplně a uprostřed středoevropského území se vytyčila hranice západní a východní sféry vlivu. Rozpad bipolárního systému opět umožnil vznik regionu střední Evropy skládajícího se z řady nezávislých států, jejichž část se vzápětí začala zapojovat do západních struktur, navazovat aktivní spolupráci se západem skrze Evropskou unii a v ní si také prosazovat své zájmy prostřednictvím Visegrádské skupiny, kterou tvoří čtyři středoevropské státy s obdobnou historickou zkušeností a v nejnovějších dějinách také sdílející společnou snahu o vstup do EU a NATO. To znamená, že všechny čtyři země také

jako nováčci v rámci EU současně hledaly způsoby prosazení svého vlivu, což je více poutalo k sobě navzájem.

Problematické pro vývoj středoevropského regionu bylo jeho umístění mezi historicky proti sobě stojícím východem a západem, které region rozdělovalo už od konstituování prvních státních útvarů v tomto regionu. O střední Evropě tedy nelze uvažovat jako o soudržném regionu, ale pro jeho zkoumání je nutné užší vymezení.

K analýze středoevropského prostoru lze využít řadu rovin. Region je možné nazírat z politického, geografického, historického, kulturního i ekonomického hlediska. Pro svou práci jsem si zvolila politickou rovinu úvah o střední Evropě. Existuje velké množství koncepcí a autorů, jež o středoevropském regionu z tohoto pohledu pojednávali. Mimo autory, kterým se budu ve své práci primárně věnovat, se historicko-politickým vymezením oblasti zabývali například František Palacký, který formuloval základy austroslavismu, či Timothy Garton Ash, Oskar Halecki, Milan Hodža, Piotr S. Wandycz, Czesław Miłosz a řada dalších.

V první kapitole se pokusím vytvořit souhrnný přehled konceptů, reálných uskupení či úvah a jejich autorů, kteří o tomto regionu v novodobých dějinách pojednávali. Pokusím se poukázat na problematiku rozrůzněnosti názorů, které jsou ovlivněny jak dobovým kontextem, tak i původem a národností jednotlivých autorů. Existuje celá řada kulturních či ekonomických koncepcí a většinou je téměř či zcela nemožné nalézt monotematické chápání oblasti, přesto svou pozornost zaměřím primárně na koncepty nazírající na střední Evropu z politického hlediska.

Pro následující část práce jsem si zvolila čtyři konkrétní koncepce, jejichž význam a ambice přesáhly teoretický rozměr a jejichž autorům se podařilo v různé míře a různém rozsahu ovlivnit svými myšlenkami politickou realitu během posledních sta let. Při výběru koncepcí jsem se zaměřila na ty, které byly orientovány především politicky, tedy měly ambice či snahu vytvořit středoevropské uspořádání na základě politických rozhodnutí a motivů. Dále jsem pro svou analýzu hledala zvláště ty koncepce, které měly či by měly mít přímý dopad na české prostředí. Z toho důvodu dvě z nich pocházejí přímo z tohoto

prostoru. Při výběru jsem se zaměřila na nejvýraznější reprezentanty jednotlivých období, která znamenala pro středoevropský region, a to obzvláště pro část obývanou Čechy či Českoslováky, důležité mezníky. Mezi jednotlivými zvolenými koncepcemi lze také nalézt určitou návaznost a jejich výběr tedy utváří zjednodušený náhled do problematiky vývoje středoevropského regionu.

Jako první koncepci jsem si zvolila Mitteleuropu, to znamená koncept, jehož podstatou je uplatnění německé dominance ve střední Evropě. Jedním z jejích nejvýznamnějších protagonistů byl Friedrich Neumann, který v zásadě reprezentoval ještě předválečné poměry. Důležitost této koncepce spočívá ve vlivu, jaký měla na řadu teoretiků v německém prostředí i mimo něj, a v míře, do jaké vystihla náladu velké části tehdejší německé společnosti. Koncept Mitteleuropy v německých představách existoval dlouhodoběji, nicméně až Friedrich Naumann mu dal velmi konkrétní obrysy v knize *Mitteleuropa* z roku 1915, a to v době, kdy se Evropa nacházela ve světové válce, a jeho představy tedy vycházely z předpokladu jejich možné realizace po německém vítězství. Středoevropský útvar, dle Naumannových představ, měl do své centrální části zahrnovat také český národ, nicméně jeho postavení mělo být spolu s dalšími menšími národy druhořadé, tedy až po rakouském, maďarském a především německém národu.

Druhou koncepci, které jsem se rozhodla věnovat, představuje pojetí střední Evropy jako „hráze či nárazníku“ proti germánské expanzi a je tedy do určité míry odpovědí na koncepci Mitteleuropy. Zde se zaměřím na T. G. Masaryka a jeho dílo *Nová Evropa* reflektující situaci konce první světové války, kdy byla již realizace pangermánského projektu z důvodu jejího výsledku vyloučena a vznikl zde prostor pro reorganizaci středoevropského prostoru. Masaryk, jako představitel českého národa, klade důraz a konkrétní politické úsilí na větší míru sebeurčení pro jednotlivé malé národy v regionu. Masaryk tak ve své koncepci demonstruje měnící se dobu, kdy se ustupuje od starých monarchií a zdůrazňují se demokratické zásady spolu s principem sebeurčení.

Další významnou koncepcí, které se budu věnovat, je idea „mostu“ mezi východem a západem, která se začíná objevovat v 19. století (František Palacký),

a jejímž nejvlivnějším reprezentantem byl Edvard Beneš, který roli mostu přikládal především Československu. Jeho pozice a vliv umožnily činit politická rozhodnutí v souladu s jeho představami o regionu a některé body jeho koncepce tak mohly být realizovány. Zde má význam především jeho podpora orientace regionu na Sovětský svaz, která vytvořila příznivé prostředí pro jeho budoucí začlenění do sféry sovětského vlivu v době bipolárního konfliktu.

Posledním zvoleným pojetím střední Evropy je současná spolupráce v uskupení Visegrádské čtyřky. Jedná se především o politickou spolupráci, jež vznikla na základě společné zkušenosti z minulosti a společné vize budoucího směřování zúčastněných zemí, tedy i cíle implementovat se do západních struktur. Jedním ze čtyř členů je také Česká republika a Slovensko, pro které toto uskupení představuje momentálně nejfunkčnější subregionální formu spolupráce.

Takto popsaný výběr koncepcí dále doplním o samostatnou kapitolu, kde věnuji pozornost střední Evropě v období takzvané studené války, která byla charakteristická bipolárním rozdělením světa na východ a západ, přičemž hranice mezi těmito světy vedla právě střední Evropou. Z důvodu nového politického uspořádání situace neumožňovala otevřenou diskusi, která by vystupovala proti stávajícímu politickému režimu. Nicméně tyto debaty probíhaly dále na neformální úrovni, kdy do ní vstupovaly například osobnosti jako Milan Kundera, Václav Havel, György Konrád či Timothy Garton Ash.

Vzhledem k omezenému rozsahu práce se zaměřím pouze na stručné shrnutí zásadních faktů. Každému z uvedených pojetí střední Evropy budu věnovat samostatnou kapitolu, v níž jednotlivá vymezení podrobněji popíši. Zaměřím se především na čtyři klíčové body. Prvním z těchto bodů je otázka prostorového vymezení střední Evropy, tedy jaké státy byly do jednotlivých koncepcí jejich autory řazeny. Druhou otázkou, kterou si kladu, je, čím byly analyzované koncepce odůvodňovány či na co reagovaly, tedy okolnosti a důvody jejich vzniku. Třetí otázka je věnována postavení jednotlivých hráčů v rámci koncepce, tedy rozlišení jejich jádrových a periferních oblastí. Ve čtvrtém bodě se budu snažit zodpovědět, s jakým cílem či jakými cíli koncepce vznikaly. Samostatnou kapitolu pak budu věnovat komparaci, kde srovnám informace

zjištěné v předchozích kapitolách a pokusím se najít jejich společné rysy či jejich odlišnosti v jednotlivých zkoumaných bodech.

Shrnu-li výše uvedené vymezení, obecným cílem mé práce bude vytvořit přehled obsahu významných politických koncepcí od počátku 20. století do současnosti se zvláštním důrazem na čtyři zmíněné body a jejich následnou komparaci. Chci se pokusit o nastínění obecnějších trendů, vzájemných názorových překryvů a naopak jedinečností v analyzovaných konceptech a v závěru se pak zamyslet nad jejich dopady.

Základním pramenem mé bakalářské práce jsou texty samotných koncepcí či v případě Visegrádu, vzhledem k jeho aktuálnosti, také internetové zdroje. Tyto zdroje dále doplním o převážně domácí odbornou literaturu o těchto koncepcích pojednávající.

2. Vývoj pojmu „střední Evropa“

Jako klíčový moment v historii pro vývoj střední Evropy bývá uváděn rok 1789, tedy počátek Velké francouzské revoluce, která ústila v Napoleonské války a jejich ukončení kongresem ve Vídni roku 1815, který znamenal první explicitní konstituování regionu „střední Evropa“, jenž se měl stát neutrálním územím ležícím mezi Evropou západní a východní¹. Přehledné časové rozdělení v tomto duchu nabízí Jiří Trávníček, který rozčleňuje moderní historii této oblasti do čtyř fází, a to *prefáze* trvající od středověku do již zmíněného roku 1789, jenž je počátkem druhé fáze, a dále *protofáze*, která trvá do konce druhé světové války a kopíruje tedy dobu dlouhého 19. století. Třetí fáze, *vlastní fáze*, dále pokračuje v krátkém 20. století, tedy od roku 1918 do roku 1989 a pádu železné opony, od něhož Trávníček datuje počátek poslední fáze, *postfáze*, ve které se nacházíme dnes².

Středoevropské koncepce, které se začaly vytvářet po roce 1789, reagovaly na proměnu rozdělení Evropy v souvislosti s přesouváním vývojových těžišť. Od 17. století se orientace Evropy postupně obrací z chápání jejího dělení na Sever a Jih na její východo-západní dělení. Přechází tedy z dělení na základě vyspělosti jejich společnosti (rozvinutý Jih vs. zaostalejší Sever) na její mocensko-geografické dělení zohledňující charakter jejich státních uspořádání a náboženské a kulturní faktory, přičemž Západ zde představovaly Francie a Velká Británie a Východ pak byl spojen s Pruskem, Ruskem a Rakouskem. Jak v jiho-severním, tak i v západo-východním členění ve středu přetrvává střední Evropa jako prostor nespádající do žádného z těchto celků, nicméně se změnil prostor, vůči němuž se bude vymezovat. Tato transformace byla završena Vídeňským kongresem, kde byla vymezena konkrétní podoba regionu střední Evropy (*Europe intermédiaire*), jež měla tvořit nárazníkové pásmo mezi Východem a Západem. Toto pásmo se mělo skládat z neutrálních států od severu na jih (Švýcarsko, Nizozemsko,

¹ Cabada, L. – Walsch, Ch. (2017). *Od Dunajské federace k Visegrádské skupině... a zpět? Tradiční a nové formáty středoevropské spolupráce* (Praha: Nakladatelství Libri), s. 61.

² Trávníček, J. (2009). Zrození střední Evropy z ducha. In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 244.

Lucembursko a Belgie) a dále některých národně německých a italských zemí. Takovéto uspořádání ale tuto oblast dostalo pod permanentní tlak mocností, které, ač měly být jeho hranice nedotknutelné, usilovaly o uplatnění mocenského vlivu v tomto prostoru. S takovouto situací k němu příslušící státy nesouhlasily a na obranu proti ní se začaly upevňovat ve sjednocených celcích na národním principu (Německo, Itálie), skrze něž pak projektovaly v této oblasti vlastní vliv³. Z mého pohledu toto rozčlenění v sobě obsahovalo i faktory, které později vedly k první světové válce.

Nové uspořádání střední Evropy podnítilo také úvahy o tomto prostoru. Významnou osobností té doby, která uvažovala o existenci oblasti mezi Východem a Západem, byl Johann Gottfried Herder, filosof německého původu, který hovořil o „středu“, jenž má sloužit jako prostor pro německé národy. Středová poloha mu měla umožňovat vymezení vůči negativním charakteristikám, které viděl jak na Východě, tak na Západě. Jeho pojmání je ovlivněno romantismem. Prostředkem k dosažení potřebného souznění v daném prostoru mělo být urovnání náboženských neshod mezi příslušnými národy⁴. Jak již jsem zmínila výše, výsledky Vídeňského kongresu zásadně ovlivnily uspořádání ve střední Evropě, což lze hodnotit jak pozitivně, protože byly vytvořeny předpoklady pro relativně dlouhé období bez válek, na druhou stranu nové rozdělení dalo vzniknout Německému spolku složenému z 39 států, což byl základ pro utváření nového hegemonu nejen ve střední Evropě, ale i v Evropě jako celku.

Jednou z nejvýraznějších tváří formování ponapoleonské Evropy a tím, kdo dokázal své představy o středoevropském regionu uvést do politické praxe, byl rakouský kníže a konzervativní politik Klemens Metternich, který naopak kladl důraz na to, aby Habsburská monarchie hrála klíčovou roli v německém prostředí. Svou snahou o konzervování politického stavu v Rakousku však přispěl k tomu, že toto Rakousko postupně v soutěži podléhalo sjednocujícímu se Německu. Metternich středoevropský region vnímal jako prostor, který je z Východu

³ Cabada, L. – Walsch, Ch. (2017). *Od Dunajské federace k Visegrádské skupině... a zpět? Tradiční a nové formáty středoevropské spolupráce* (Praha: Nakladatelství Libri), s. 71–76.

⁴ Trávníček, J. (2009). Zrození střední Evropy z ducha. In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 249–250.

i Západu ohrožován silnými aktéry a který si musí své postavení vůči nim bránit, k čemuž je zapotřebí silné vlády. Jeho úvahy se neřídily vyššími motivy, jak tomu bylo v případě Herdera, ale byl vyznavač realpolitiky a účel střední Evropy viděl v jejím postavení, díky němuž měla vytvářet hráz oddělující od sebe východní a západní část Evropy⁵.

Z pohledu německé dominance, ale méně mocensky a více prakticky co se získá zahrnutých států týče, se střeoevropským regionem zabýval Friedrich List. Zmíněný německý ekonom chtěl na tomto území vytvořit federaci se společnou celní unií⁶. Za klíčovou spojnicí této oblasti, která jí skýtá obrovské možnosti jak obchodní, tak i expanzivní, považoval Dunaj, na jehož toku chtěl podporovat rozvoj lodní dopravy. Pro region nacházející se mezi výše zmíněnými silnými mocenskými celky viděl jako vhodné spojení s Anglií. Bližší vztah by chtěl rovněž navázat s Tureckem a naopak za hrozbu považoval Francii a Rusko⁷. Jeho úvahy tvořily myšlenkový základ pro budoucí rozvoj konceptu Mitteleuropy, který také rozvíjel Karl Ludwig Freiherr von Bruck⁸. S některými Listovými názory se později ztotožňuje i Friedrich Naumann.

Dalším autorem, který se, ač neúspěšně, snažil ve svém konceptu střední Evropy prosadit německý vliv a který ideově navazoval na Friedricha Lista, byl Constantin Frantz. Podle něj by se měla ve středu Evropy vytvořit výhradně vojensko-hospodářská federace složená ze západoněmeckého Spolku, Pruska a Rakouska, bez mocenských ambicí a s pouze volnou strukturou motivující do budoucna ke vstupu další země regionu. Později mu bylo vyčítáno, že jeho motivací pro existenci tohoto uskupení bylo až přílišné šíření německého prvku

⁵ Trávníček, J. (2009). Zrození střední Evropy z ducha. In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 250–251.

⁶ Takovouto celní unií za určitých předpokladů nevyklučoval ani František Palacký ve svém Psaní do Frankfurta z 11. dubna 1848 [Palacký, F. (1848). Psaní do Frankfurta dne 11. dubna 1848. In: Rieger, B. (1898). *Františka Palackého Spisy drobné díl I.* (Praha: Bursík & Kohout), s. 17–22].

⁷ Trávníček, J. (2009). Zrození střední Evropy z ducha. In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 252.

⁸ Stráth, B. (2008). Mitteleuropa From List to Naumann. *European Journal of Social Theory* 11 (2), s. 171–172.

(tento názor zastával T. G. Masaryk), a mimo své následovníky získal také řadu odpůrců⁹.

Významnými představiteli středoevropských úvah v českém prostředí v této fázi byli František Palacký a Karel Havlíček Borovský. Palacký reprezentoval český romantismem podněcený národně obrozenecký proud a svoje postoje také národně vymezoval¹⁰. Silně obhajoval existenci Habsburské monarchie a její federativní uspořádání, které podle něj umožňovalo jeho národům rovnoprávné postavení a zabraňovalo hrozbě sílení německého vlivu v tomto prostoru, jež považuje za ohrožení této rovnosti a staví se poté i proti dělení státu na jeho rakouskou a uherskou část. Zásadními dokumenty, ve kterých představil svou koncepci, jsou především Dopis do Frankfurtu a Idea státu Rakouského. Své postoje později korigoval v Doslovu k Radhostu¹¹.

Jeho výrazným odpůrcem byl Bedřich Engels, který budoucnost středoevropského prostoru na rozdíl od Palackého neviděl v jeho národnostní rozmanitosti, ale pod dominantním vlivem Německa. Předpovídal postupný zánik národnostní rozrůzněnosti střední Evropy a její následné sjednocení a přizpůsobení německým rysům¹². Engelsovým názorům jako by za pravdu dávala historie, uvážíme-li například osud lužických Srbů, kteří se de facto rozplynuli v německém prostředí.

Dalším významným českým autorem byl Karel Havlíček Borovský, který poukazoval na negativní faktory rakouského státu, jehož byl odpůrcem, nicméně ho chápal jako lepší možnost, dokud představoval obranu středoevropských národů proti německému a ruskému vlivu¹³.

Dle výše uvedeného výčtu koncepcí lze říci, že v německých úvahách té doby se objevovala představa, že německý národ je nadřazen ostatním národům

⁹ Trávníček, J. (2009). Zrození střední Evropy z ducha. In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 251–252.

¹⁰ Palacký, F. (1848). Psaní do Frankfurta dne 11. dubna 1848. In: Rieger, B. (1898). *Františka Palackého Spisy drobné díl I.* (Praha: Bursík & Kohout), s. 19.

¹¹ Palacký, F. (1872). Doslov k Radhostu. In: Rieger, B. (1898). *Františka Palackého Spisy drobné díl I.* (Praha: Bursík & Kohout), s. 349–371.

¹² Trávníček, J. (2009). Zrození střední Evropy z ducha. In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 255.

¹³ Trávníček, J. (2009). Zrození střední Evropy z ducha. In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 256.

nacházejícím se ve středoevropské oblasti. Tato představa určitě v sobě odrážela reflexi vlastního sjednocování a zvyšování politické moci pod vedením Pruska. Oproti tomu úvahy obhájců habsburského Rakouska, zcela logicky vzhledem k podobě tohoto státního útvaru, kladly důraz na národnostní různost středoevropského prostoru a na vzájemnou koexistenci a spolupráci jednotlivých národů. V českém prostředí, jak demonstrují výše zmíněné koncepce, se dostává do popředí austroslavismus a zachování rakouského státu pro ochranu existence a svobod středoevropských národů.

Od roku 1871 se v Evropě začíná měnit mocenské rozložení a Německo se stává určující mocností, což má zvláštní dopad na země středoevropské. Německo se čím dál silněji chápe jako entita, která má převzít kontrolu nad touto oblastí. Dá se říci, že od druhé poloviny 19. století na sebe naráží dva nacionalismem podnětené silné proudy, a to na jedné straně snaha o německou dominanci ve středoevropském prostoru reprezentovanou velkoněmectvím a na straně druhé úsilí menších národů o své vlastní potvrzení a zajištění kulturní a politické existence. Toto střetání silného sjednocujícího hegemonu s drobnými entitami, které jeho tlaku brání, pak můžeme sledovat po celou první polovinu dvacátého století. Významným mezníkem v utváření střední Evropy byla porážka Německa a Rakouska-Uherska v první světové válce. Mnohonárodnostní Rakousko-Uhersko se rozpadlo. V poválečné střední Evropě se nacházely jak státy, jejichž národy v novém uspořádání našly naplnění svých ambicí, tak i takové, jako Rakousko a Maďarsko, které se cítily být novým uspořádáním poškozeny.

Po první světové válce se otevřel nový prostor pro úvahy o středoevropském uspořádání. S rozpadem Rakouska-Uherska se v centru Evropy vytvořila hrstka malých státních útvarů, o jejichž osudu rozhodovaly mírové smlouvy ze Saint-Germain a Trianonu. Některé státy, jako Maďarsko a Polsko, chtěly v souvislosti s poválečným uspořádáním využít situace a rozšířit své území na úkor okolních nově utvořených zemí, v důsledku čehož vznikaly konflikty v rámci samotné střední Evropy. Jednotlivé státy se ohrožovaly navzájem a mnohdy tak hledaly ochranu u Ruska či Německa. Mimo tyto vnitřní neshody o budoucnosti tohoto regionu stále existoval tlak zvenčí. Myšlenka německého prostoru přetrvávala

nadále a z Východu se ozývalo expanzionistické Rusko, které v rozdrobené střední Evropě vidělo příležitost. Z těchto důvodů se v prostoru začaly objevovat pokusy sdružovat se v regionálních uskupeních či vytvářet aliance s cílem zajistit si svou bezpečnost. S tímto záměrem, převážně kvůli hrozbě ze strany Maďarska, vznikla také Malá dohoda. Dalšími koncepcemi, které se snažily urovnat chaotickou situaci, která ve středu Evropy panovala, byla například Dunajská federace, se kterou přišel André Tardieu, francouzský premiér. Tento koncept měl zahrnovat Československo, Rumunsko, Maďarsko, Rakousko a Jugoslávii, nicméně k jeho realizaci nedošlo¹⁴. Tím, kdo nejzásadněji ovlivnil debatu a vystihl převažující náladu v Německu té doby, byl Friedrich Naumann se svým kontroverzním pangermánským konceptem Mitteleuropy uveřejněným na počátku první světové války. Tento koncept ovlivnil mnoho dalších významných autorů, protože se vůči němu ať už pozitivně nebo negativně vymezovali. V každém případě otevřel velkou debatu a z tohoto důvodu mu budu ve své práci věnovat samostatnou kapitolu.

Cílem Naumannovy Mitteleuropy bylo sjednocení střední Evropy jako protiváha západní francouzsko-anglické alianci a Ruské říši. Tímto sjednocením mělo být spojení dvou různorodých celků, a to Německé říše s říší Rakousko-Uherskou¹⁵.

Zásadním projektem pro pozdější vznik Evropské unie byl koncept navržený Robertem Coudenhove-Kalergim a v českém prostředí se dočkal pozitivní odezvy (Beneš, Hodža). Coudenhove-Kalergi navrhl koncept Panevropské unie, založené na federativním uspořádání, jako obranu proti Rusku v realitě slábnoucí Evropy. Vznik takovéto unie, kterou nazývá Spojenými státy evropskými, měl počínat kulturní spoluprací tak, aby si unie získala důvěru a souhlas občanů příslušných států. Dalším krokem mělo být ustavení samotné unie vedoucí až k dosažení unie celní¹⁶.

¹⁴ Cabada, L. – Walsch, Ch. (2017). *Od Dunajské federace k Visegrádské skupině... a zpět? Tradiční a nové formáty středoevropské spolupráce* (Praha: Nakladatelství Libri), s. 88–91.

¹⁵ Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 1.

¹⁶ Cabada, L. (2002). Idea střední Evropy v českém prostředí. In.: Cabada, L. a kol., *Perspektivy regionu střední Evropa* (Plzeň: Západočeská univerzita), s. 24–25.

V českém prostředí byl nejvýznamnějším oponentem T. G. Masaryk, jehož myšlenkám shrnutým v knize *Nová Evropa* jsem se rozhodla věnovat samostatnou kapitolu. Jedním z důvodů je jeho aktivní vystupování vedoucí k rozpadu Rakouska-Uherska a politické úsilí vedoucí ke vzniku Československa. Zpočátku se Masaryk stavěl za zachování monarchie, ale v situaci, kdy došel k názoru, že její existence je již neudržitelná, přišel s dílem *Nová Evropa*, jež obsahovalo jak silnou kritiku německých expanzivních tendencí, tak i představu o středoevropském uspořádání. Střední Evropa podle něj zahrnovala malé státy od severu na jih sevřené mezi Německem a Ruskem¹⁷.

Paralelně s T. G. Masarykem, avšak z opačné perspektivy, o střední Evropě pojednával Karel Kramář. Viděl ji jako celek, který by nejen rozdrobený neměl šanci na přežití, nicméně ani spolupráce uvnitř tohoto regionu mu podle něj nemohla zajistit přežití. Ve svých úvahách mluvil o Českém království, Polsku, Srbsku a Bulharsku, tedy zemích slovanských. Ty by se měly oprostít od německého prvku. Německo, které tou dobou posilovalo, chápal jako hrozbu a jako řešení této situace střední Evropě doporučoval přiklonit se k Rusku, jako k patronu její bezpečnosti. Rusko by se tedy mělo stát rozhodující silou v tomto regionu¹⁸.

Dalším autorem této doby, kterému se budu věnovat v samostatné kapitole, je Edvard Beneš, který patřil k nejvýznamnějším středoevropským politikům a jehož představy střední Evropy vstupovaly do reálné politiky. Uvědomoval si složitost uspořádání ve střední Evropě, jejíž bezpečnost spatřoval v budování přátelských vztahů jak se Západem, tak i s Východem.

Maďarský politik Oszkár Jászi pohlíží na střední Evropu z maďarské perspektivy a ze socialistických pozic. Byl stoupencem zachování Habsburské monarchie, která by ale byla reformována na federativním a demokratickém základě. Po jejím rozpadu je autorem myšlenky podunajské federace, kam zahrnoval vedle Maďarů také všechny hlavní národy středoevropského prostoru,

¹⁷ Masaryk, T. G. (1920). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Praha: Gustav Dubský), s. 57–58.

¹⁸ Cabada, L. – Walsch, Ch. (2017). *Od Dunajské federace k Visegrádské skupině... a zpět? Tradiční a nové formáty středoevropské spolupráce* (Praha: Nakladatelství Libri), s. 85–86.

tedy Němce, Poláky, Čechy, Srby a Chorvaty¹⁹. Ve svých úvahách se zprvu snažil zachovat územní celistvost Uher a až postupně přešel k myšlence jejich federalizace. Spolupráci mezi státy podunajské federace hodlal založit na demokratických principech a rovnoprávnosti. Jeho koncepce však nepřesáhla mez teoretických myšlenkových konstrukcí²⁰.

Zklamání z poválečného vývoje se objevovalo zvláště v Rakousku, kde bylo patrné například u rakouského spisovatele Stefana Zweiga. O nesprávnosti rozdrobení středoevropského prostoru byl přesvědčen také maďarský ekonom Elemér Hantos. Na rozdíl od Zweiga, který lpěl na zaniklé monarchii, se však zaměřoval na její nové uspořádání, a to v rámci Středoevropského institutu, který pro tento účel zamýšlel zřídit. Uvědomoval si nejednotu národů, ale viděl jejich společné kulturní znaky, na kterých měly stavět svou spolupráci. Ta měla být provázena snahou o politické a hospodářské souznění²¹. Nostalgie a zklamání z rozpadu monarchie vedly v rakouském případě k příklonu k Německu, který našel později i odraz ve vřelém přijetí německých vojsk přicházejících do Rakouska po anšlusu 1938.

Také slovenský agrární politik Milan Hodža se, zpočátku v rámci belvedérského kruhu, zasazoval o zachování jednotné Rakouské monarchie s její možnou federalizací. Postupem času byl ale i on nucen od představy monarchie upustit a vyrovnat se s realitou nástupnických států. Tuto střední Evropu vymezoval jako území mezi Východem a Západem, přičemž jak Rusko, tak i Německo chápal jako nebezpečí. Klíčové pro Hodžu bylo sjednocení v hospodářské oblasti a dále vyzdvihoval její zemědělský charakter. Byl autorem konceptu Dunajské unie, který obsahoval ekonomickou a politickou část. Hlavním cílem byla eliminace vlivu Německa a Ruska. K realizaci Hodžovy vize ale nikdy nedošlo²².

¹⁹ Krejčí, O. (2016). *Geopolitika středoevropského prostoru. Pohled z Prahy a Bratislavy* (Praha: Kamil Mařík – Professional Publishing), s. 184–185.

²⁰ Irmanová, E. (2008). Proces nacionalizace v Uhrách. In.: Kaiserová, K. – Rak, J., eds., *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914* (Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně), s. 476.

²¹ Trávníček, J. (2009). Zrození střední Evropy z ducha. In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 261–264.

²² Cabada, L. (2002). Idea střední Evropy v českém prostředí. In.: Cabada, L. a kol., *Perspektivy regionu střední Evropa* (Plzeň: Západočeská univerzita), s. 22–23.

V průběhu druhé světové války se vyskytlo několik koncepcí. Mezi nimi lze zmínit vytvoření československo-polské federace a balkánského svazu Řecka s Jugoslávií, tyto koncepce se ale nerealizovaly. Pominout nelze ani představu W. Churchilla na vytvoření dunajské a balkánské federace. Další myšlenka organizace středoevropského prostoru pocházela z polského a vatikánského prostředí, přičemž organizace střední Evropy měla být provedena na katolickém základě. Ani tato idea se nakonec neuskutečnila²³. Nakonec o podobě střední Evropy rozhodla konference v Jaltě.

Důsledky druhé světové války a počátek války studené rozdělily Evropu vedví a na dalších padesát let vymazaly střední Evropu z politické mapy, čemuž se budu více věnovat v druhé části mé práce. Většina středoevropských států padla pod mocenskou nadvládu Sovětského svazu. Toto období nepopíratelně poznamenalo vývoj jednotlivých zemí, jehož důsledky stále jsou a pravděpodobně budou v jejich vnímání znatelné. V tomto období nicméně vznikla také uskupení sjednocující středoevropské a východoevropské státy, tedy RVHP a Varšavská dohoda. Obě tato uskupení ovšem byla pod vedením Sovětského svazu a o jejich vnitřní svobodě či rozhodování nelze hovořit.

Výrazným poválečným autorem byl István Bibó, maďarský právník, který pojímal střední a východní Evropu jako pás zemí mezi řekou Rýn a Ruskem. Odlišnost Západu od Severu Evropy viděl v jeho problematice národní identifikaci se státním útvarem, jeho narušené demokratické struktury a dalších negativních faktorech, které historicky střední a východní Evropě neumožňovaly dosáhnout takové demokratické úrovně, jaká byla pro Sever a Západ samozřejmostí²⁴.

Polskými autory, kteří přispěli do debaty v druhé polovině 20. století, byli Oskar Halecki a Czesław Miłosz. Halecki vnímal střední Evropu jako meziprostor vklíněný mezi Východ a Západ, avšak vnitřně ho rozděloval na dva odlišné regiony, tedy středozápadní a středovýchodní. První region se rozprostíral na

²³ Trávníček, J. (2009). Zrození střední Evropy z ducha. In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 267–268.

²⁴ Bibó, I. (2009). Deformace politické kultury ve střední a východní Evropě. In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 17–30.

území někdejší Svaté říše římské národa německého a druhý se rozprostíral na její východní hranici. Tuto hranici vnímal jako nestálou, přičemž země v její blízkosti měly s výjimkou Rakouska tendenci spadat do politického východu, který nebyl přirozený, ale vyvolaný expanzivní politikou Ruska²⁵. Miłosz o střední Evropě pojednával z literárního hlediska, spíše než se snahou region vymezit, nicméně za součást tohoto regionu označuje všechny státy, o jejichž rozdělení se jednalo v paktu Ribbentrop-Molotov²⁶.

Piotr S. Wandycz, polský historik, vidí mezi Východem a Západem region, který nazývá středovýchodní a jehož centrem je dnešní Česko, Polsko a Maďarsko. Území těchto zemí se však v historii měnilo a s tím se měnilo i vymezení tohoto regionu. Jako externí zemi, která má na charakter této oblasti značný vliv, uvádí Rakousko²⁷.

V osmdesátých letech se otázka střední Evropy stává velmi diskutovaným tématem, jímž se zabývá velké množství děl jak uměleckých, tak odborných. Co se geopoliticky zaměřených děl týče, výrazně se mezi nimi prosadila kniha Projekt střední Evropa rakouského politika Erharda Buseka. Střední Evropu více než její teritoriální vymezení chápal jako lidský faktor vzniklý z různorodosti národů obývajících tento prostor²⁸.

Od šedesátých let a převážně pak v letech osmdesátých vzniká nebývalé množství románů či politicky orientovaných děl, jejichž autory jsou však spisovatelé. Mezi významné autory patří například Claudio Magris, György Konrád, Carl Emil Schorske, Karel Kosík, Milan Kundera, Danilo Kiš a další.

Velkou zásluhu na dalším růstu zájmu o tuto oblast měl Milan Kundera, který ve svém eseji *Únos Západu* líčí Evropu jako rozmanitý region malých národů s permanentně ohroženou existencí, jež nepřísluší k Západu, ke kterému má kulturně blízko, ani k Východu, který ho politicky ovládnul (s výjimkou

²⁵ Hloušek, V. (2003). Evropa a její místo v dějinách – reflexe Oskara Haleckého. *Středoevropské politické studie*, 5 (4).

²⁶ Budapešťský kulatý stůl (2009). Czesław Miłosz. In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 71.

²⁷ Cabada, L. – Walsch, Ch. (2017). *Od Dunajské federace k Visegrádské skupině... a zpět? Tradiční a nové formáty středoevropské spolupráce* (Praha: Nakladatelství Libri), s. 11.

²⁸ Busek, E. (2009). Střední Evropa – co je to? In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 36.

Rakouska). Jako tragédií pro střední Evropu chápe rozpad Rakouska-Uherska, její rozdrobení na malé státy a její následné vytržení Ruskem ze středu na východ, které označuje jako „únos“. Kundera toto vyjmutí chápe jako nespravedlivé a vinu hledá i na západě, který jako by přehlížel jeho důležitost. Vyjadřuje také obavy, že střední Evropa tento stav přijme a identifikuje se s východem, čímž ztratí svou středoevropskou kulturu, kterou chápe jako zásadní²⁹.

Do debaty o středoevropském regionu se mimo autory ze zemí tradičně s tímto regionem spojovanými zapojil také italský sociolog Raimondo Strassoldo. Ten střední Evropu vymezoval kulturně, přičemž kladl důraz na sebeurčení jedince a na to, s kterými z jedenácti úrovní společnosti a světa se může jedinec identifikovat. Autor se soustředil na region severní Itálie, především na Terst, a na vztah tohoto regionu ke střední Evropě a jeho vymezování se vůči jihu Itálie³⁰. Strassoldo se také účastnil činnosti hnutí *Civiltà Mitteleuropea* působící na společné hranici mezi Itálií, Jugoslávií a Rakouskem a zaměřené na spolupráci. Toto hnutí bylo založeno na historické reflexi, vnitřní diverzitě států a regionů a stírání rozdílů mezi zeměmi blíže střední části Evropy. Později se toto hnutí rozšířilo o další regiony a vzniklo Pracovní společenství Alpy-Jadran³¹.

Také srbský spisovatel Danilo Kiš pojednává o tomto regionu, nicméně poukazuje na rozdíly mezi středoevropskými národy, a to i v kultuře, mnohými autory chápané právě jako spojnice mezi nimi. Podobnosti nachází pouze v dávné historii. Na rozdíl od jiných se také kriticky vyjadřoval vůči historické nostalgii po Habsburské monarchii. Kiš si spíše všímal ambivalentního vztahu kultury středoevropských národů k Vídni. Spatřoval na jedné straně určující vliv Vídně a na straně druhé vzdor vůči ní³².

²⁹ Havelka, M – Cabada, L. – Západočeská univerzita. Fakulta humanitních studií. (2000). Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy. *Research Gate* (https://www.researchgate.net/publication/39810208_Zapadni_vychodni_a_stredni_Evropa_jako_kulturni_a_politicke_pojmy, 12. 3. 2019), s. 101–114.

³⁰ Trávníček, J. (2009). Zrození střední Evropy z ducha. In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 291.

³¹ Cabada, L. – Walsch, Ch. (2017). *Od Dunajské federace k Visegrádské skupině... a zpět? Tradiční a nové formáty středoevropské spolupráce* (Praha: Nakladatelství Libri), s. 100–101.

³² Havelka, M – Cabada, L. – Západočeská univerzita. Fakulta humanitních studií. (2000). Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy. *Research Gate* (https://www.researchgate.net/publication/39810208_Zapadni_vychodni_a_stredni_Evropa_jako_kulturni_a_politicke_pojmy, 12. 3. 2019), s. 137–138.

V osmdesátých letech se do diskuse o fenoménu střední Evropy zapojil rovněž britský historik a publicista Timothy Garton Ash. Střední Evropu nevymezoval přesně geograficky, ale jako „království ducha“. Historicky připomíná, že středoevropský prostor byl protkán spleťtí zkušeností malých národů ovládaných velkými impérii. Ash se chtěl dobrat k fenoménu středoevropanství skrze rozbor díla Adama Michnika, Györgyho Konráda a Václava Havla, jako reprezentantů polské, maďarské a československé inteligence v opozici vůči totalitním režimům³³.

Zlomovým momentem pro středoevropské země, dosud omezené bipolárním uspořádáním, byl rok 1989, který opět umožnil středoevropským zemím zasadit se o jejich budoucí příslušnost. V takovémto prostředí, kdy úvahy mohly být skutečně realizovány, ubývá teoretických koncepcí a úvah o směřování střední Evropy a naopak přibývá jejich politických a ekonomických vymezení s dříve nebývalým množstvím realizovaných uskupení či spoluprací. Země s nově nabytou nezávislostí, kterou ale rozhodně nepovažovaly za samozřejmost, hledaly své ukotvení v západní části Evropy (tomu se do jisté míry podřizovaly také ostatní spolupráce). Výsledkem bylo rozšíření NATO (1999 a 2004) a nejrozsáhlejší rozšíření EU právě o země střední Evropy (2004, 2007), což nicméně vzbuzovalo a stále vzbuzuje kritiku části národních společností. V rámci EU pak dále vzniká řada úžeji vymezených spoluprací spojených se střední Evropou.

Dalšími projekty, které se snažily řešit nově vzniklou situaci, byla například již zmíněná Středoevropská iniciativa³⁴ či Regionální partnerství. První zmíněný projekt vznikl z již zmíněné Pracovní skupiny Alpy-Jadran roku 1989 a jeho zakládajícími zeměmi byly Itálie, Rakousko, Maďarsko a Jugoslávie, k nimž se roku 1990 přidalo Československo a 1991 Polsko. Dnes jeho členskou základnu tvoří 18 zemí střední, východní a jižní Evropy. Od vzniku se však nejednalo o nijak pevné a propracované uskupení. Prioritou těchto zemí byl vstup do EU a v takovém případě by jim paralelní integrace mohla být překážkou. Nicméně se

³³ Ash, T. G. (1986). Existuje střední Evropa? *Revue Střední Evropa* VI., s. 5–6.

³⁴ Tento název získala až roku 1992 s rozpadem Jugoslávie. Do té doby se její název odvíjel od počtu jejích členů (Quadrangolara, Pentagonála, Hexagonála).

v jejím rámci členské země snažily o posílení komunikace, spolupráce (převážně v ekonomické oblasti) a stability v rámci regionu³⁵. Druhý zmíněný koncept představoval rakouský projekt založený roku 2000, jehož členy se stalo Česko, Slovensko, Slovinsko, Maďarsko a Polsko. Ani toto uskupení nezískalo institucionalizovanou strukturu a jeho činnost měla jen omezený vliv. Tento projekt nicméně roku 2012 de facto zanikl³⁶.

Konceptem, kterému budu věnovat kapitolu v druhé části mé práce, je Visegrádská skupina vzniklá roku 1991 z iniciativy tří, po rozpadu Československa čtyř zemí, tedy Česka, Slovenska, Maďarska a Polska. Tento koncept jsem si zvolila pro důkladnější analýzu z toho důvodu, že z konceptů vzniklých po roce 1989 na území střední Evropy představuje nejvíce životaschopný projekt, ve kterém se zřetelně projevují odlišnosti a problémy tohoto regionu, zvláště často pak zmiňované v posledních letech.

Z ekonomického hlediska pro středoevropskou spolupráci sloužila Středoevropská zóna volného obchodu (CEFTA) založená roku 1992 zeměmi Visegrádské skupiny, avšak měla sloužit výhradně k obchodní spolupráci a pevnější strukturu či rozšiřování činnosti do politické oblasti členové odmítali³⁷. Její členská základna se záhy po vzniku začala rozrůstat na východ. S přistoupením do EU ji však čtyři zakladatelské země a další opustily a dnes zahrnuje převážně nečlenské země z jižní a východní Evropy.

Ač bylo těžiště středoevropských aktivit přesunuto převážně na politickou a ekonomickou rovinu, dále se objevovaly snahy o spolupráci také v kulturní oblasti. Před rokem 1989 nejvýznamnějším literárním produktem reflektujícím středoevropské události byla v českém prostředí revue *Střední Evropa*, jejíž první číslo vyšlo roku 1984 a která publikuje dodnes. Z okruhu této revue později roku 1990 vznikl Institut pro středoevropskou kulturu a politiku a roku 1993 Centrum

³⁵ Waisová, Š. (2002). Regionální integrace ve střední Evropě. In.: Cabada, L. a kol., *Perspektivy regionu střední Evropa* (Plzeň: Západočeská univerzita), s. 63–64.

³⁶ Cabada, L. – Walsch, Ch. (2017). *Od Dunajské federace k Visegrádské skupině... a zpět? Tradiční a nové formáty středoevropské spolupráce* (Praha: Nakladatelství Libri), s. 117–120.

³⁷ Waisová, Š. (2002). Regionální integrace ve střední Evropě. In.: Cabada, L. a kol., *Perspektivy regionu střední Evropa* (Plzeň: Západočeská univerzita), s. 62.

pro studium demokracie a kultury³⁸. Roku 1991 byla založena dodnes existující Středoevropská univerzita, jako jeden z atributů návratu střední Evropy do společenského vědomí. Vzniká také řada literárních děl pojednávajících o nové situaci ve střední Evropě, nicméně jejich autoři bývají často k tomuto vývoji značně kritičtí (například dříve optimistický Erhard Busek či György Konrád) a při hledání středoevropské identity se obracejí spíše do minulosti³⁹.

Nejnovějšími projekty v této oblasti jsou Slavkovský trojúhelník a Iniciativa Trojmoří. Oba tyto projekty představují pokusy o vytvoření skupiny alternující Visegrádské čtyřce. Zaměřují se na rozšiřování infrastruktury a spolupráci, ale objevuje se v nich i politický podtext. Prozatím nicméně žádný z nich nemá dostatečně velký regionální význam. První zmíněný projekt byl založen roku 2015 mezi Českem, Slovenskem a Rakouskem a motivem pro jeho vznik byl záměr nahradit absenci Rakouska ve Visegrádské skupině. Mimoto byl však také reakcí na problematický vývoj Polska a Maďarska směrem ke konzervatismu a porušování demokratických principů. Druhým zmíněným projektem je Iniciativa Trojmoří z roku 2016, kterou iniciovalo Polsko. Jedná se o podnikatelskou spolupráci střední Evropy směrem na Východ⁴⁰. Toto uskupení má 12 členů, mezi něž patří jak Česko, tak i Polsko a Maďarsko.

³⁸ Cabada, L. – Walsch, Ch. (2017). *Od Dunajské federace k Visegrádské skupině... a zpět? Tradiční a nové formáty středoevropské spolupráce* (Praha: Nakladatelství Libri), s. 23.

³⁹ Trávníček, J. (2009). Zrození střední Evropy z ducha. In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 298–299.

⁴⁰ Cabada, L. (2018). Příliš mnoho regionálních organizací? Perspektivy středoevropské spolupráce. In.: Tungul, L., ed., *Pravicová řešení politických výzev pro rok 2019* (Přerov: Jutty), s. 103–105.

3. Mitteleuropa: Friedrich Naumann

3.1. Obecná charakteristika

Německý politik Friedrich Naumann nebyl prvním, kdo přišel s konceptem Mitteleuropy. Před ním již s touto myšlenkou pracovaly osobnosti jako Adolf Kirchhoff, Friedrich List, Karl Ludwig Freiherr von Bruck, Joseph Partsch, Albrecht Penck a další. Naumann je nicméně jejím nejvýraznějším protagonistou jednak díky svému důkladnému pojetí koncepce, jednak díky době, ve které koncept vytvářel, a ohlasu, který si získal. Naumannova Mitteleuropa byla snahou vytvořit v centru Evropy uskupení, ve kterém by mělo Německo silný vliv na zbytek regionu, kam by mohlo šířit svou kulturu a vliv. Koncept střední Evropy tak, jak ho vytvořil Naumann, je navržen poměrně důkladně a konkrétně a spíše pragmaticky než na základě společného souznění. Hlavním partnerem středoevropského uskupení mělo být vedle Německa Rakousko-Uhersko, protože je to nejpravděpodobněji realizovatelná varianta. Aliance s Francií či Anglií by nebyla v tehdejší době možná, aliance pouze s Ruskem kvůli geografické vzdálenosti nemožná⁴¹. Rakousko-Uhersko, jako mnohonárodnostní útvar, považuje Naumann za vhodný subjekt, pro nějž, spolu s jeho národy, je tato aliance nezbytná k přežití⁴². Naumann si je vědom dlouhé historie Rakouska-Uherska a pro založení stabilní a funkční unie, která by měla v budoucnu tvořit pevnou jednotku, zdůrazňuje její pozvolné a přirozené utváření a potřebu konsenzu zpočátku pouze mezi třemi hlavními centry, tedy Německem, Maďarskem a Rakouskem, a později, až budou základy unie už vytvářeny, i dalších států či národů⁴³. V řadě oblastí jim plánuje ponechat autonomní rozhodování, například co se školství, náboženství a vnitřního politického uspořádání týče⁴⁴.

K menším národům ve střední Evropě přistupuje poněkud prezíravě a kriticky, ale zároveň bere ohled na jejich potřeby. Poukazuje na jejich situaci, kdy jsou obklopeny pro ně nepřátelskými národy a příslušnost k většímu celku je

⁴¹ Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 18.

⁴² Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 25.

⁴³ Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 253.

⁴⁴ Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 256–259.

tak logické a výhodné řešení jejich problémů a požadavku sebeurčení, protože unie jim ponechá určitou míru národního rázu⁴⁵.

Navrhuje také konkrétní instituce a orgány, které by jejich fungování spravovaly⁴⁶. K tomu zmiňuje konkrétní body, kterých by unie měla dosáhnout, jako je společná zahraniční politika, sjednocení ve vojenské oblasti, společný výběr daní, jednotné míry a váhy a další.

3.2. Prostorové vymezení

Mitteleuropa v Naumannově pojetí v podstatě zahrnuje dva státní útvary, a to Německou a Rakousko-Uherskou říši. Zmiňuje se také o spolupráci s dalšími státy v regionu, konkrétně s Rumuny, Bulhary, Srby, Řeky, Holanďany a Švýcary. Jejich míru zapojení však nechává otevřenou úpravám, nicméně tato otevřenost končí u hranic s Tureckem, které do tohoto celku nezařazuje⁴⁷.

Na severu je středoevropský prostor ohraničen Severním a Baltským mořem. Na západě by takto utvořená střední Evropa měla hraničit s Francií, která by se v budoucnu v případě zájmu mohla připojit, na jihu pak s Itálií, kterou ze středoevropského útvaru vyčlenil na základě jejích kulturních, tedy latinských rysů, které se odlišují od kultury středoevropské, ač by svým hospodářským charakterem mohla patřit do střední Evropy. Na východě pak hovoří o Visle⁴⁸.

3.3. Příčiny vzniku

Naumannova koncepce vznikala v průběhu první světové války a odpovídala mocenským ambicím soutěžení s Francií a Ruskem. Naumann viděl existenci malých států jako problém pro střední Evropu, protože každý sám si nedokázal zajistit svou bezpečnost a suverenitu před vlivem států velkých. Jako malé státy chápal i Rakousko, Maďarsko a Německo. Proto považoval za potřebné, aby se utvořil středoevropský celek⁴⁹.

⁴⁵ Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 20.

⁴⁶ Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 262–264.

⁴⁷ Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 2–3.

⁴⁸ Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 2–3.

⁴⁹ Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 3–5.

Důvod pro jeho vznik viděl v aktuální potřebě jednotlivých států a národů zajistit si svou bezpečnost. Utvoření takového celku viděl v tomto smyslu jako prospěšné pro všechny jeho zúčastněné strany. Maďarsko by se vymanilo z ohrožení ze strany Ruska, proti kterému ho existující monarchie podle Naumanna nebyla schopna ochránit⁵⁰. Samotná monarchie jako celek, ve svém neutěšeném stavu, unii díky podpoře Německa potřebuje⁵¹.

Zdá se, že historie střední Evropy ve 20. století Neumannovo východisko, že malé státy ve střední Evropě si neudrží samostatnost, potvrdila.

3.4. Politicko-geografické těžiště

Jádro tohoto útvaru tvoří Německo a Rakousko-Uhersko. Klíčovým by zůstalo Německo, ale Naumann považuje za nezbytné pro životaschopnost takového celku, aby se jednotlivé státy či národy necítily poškozeny. Mluví o rozložení center administrativního řízení v jednotlivých hlavních městech, přičemž jako centrum lokálních obchodních dohod navrhuje Prahu, jako centrum zámořského obchodu Hamburk, Berlín jako unijní centrální banku a Vídeň jako právní centrum⁵².

Integraci plánuje ve dvou úrovních. Integrace v politické oblasti by se týkala pouze Německa a Rakouska-Uherska. Ekonomická a vojenská integrace by pak počítala s širší spoluprací s ostatními státy v regionu, nicméně jejich přesné vymezení by se odvíjelo od poválečného vývoje. Ekonomická integrace by sdružovala státy v celní unii a udržovala intenzivní obchod bez nutnosti těsnějšího národního sbližování, vojenská by pak ohraničovala státy „zákopovými hranicemi“⁵³.

⁵⁰ Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 21.

⁵¹ Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 23.

⁵² Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 264.

⁵³ Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 272.

3.5.Cíl

Jako základní cíl udává zajištění stability a bezpečnosti středoevropských států, především tedy Německé říše, a to přes všechna negativa, která to pro Německo bude znamenat⁵⁴. Byla tedy strategií, jak ve válce uspět.

Integrace má podle Naumanna směřovat k vytvoření jednotnější středoevropské kultury, jež bude ovlivněna německým vlivem, a Středoevropana, který bude fungovat jako prostředník mezi okolními národy⁵⁵.

Velký důraz ale klade také na vytvoření úzké hospodářské integrace. Snažil se v tomto ohledu docílit mimo jiné zavedení společných komunikací, stejných měr a vah, stejných pravidel pro banky a obchod, společného výběru daní, stejných pravidel pro výrobu v továrnách a stejných pravidel pro korporace⁵⁶.

⁵⁴ Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 17–18.

⁵⁵ Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 67.

⁵⁶ Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf), s. 31.

4. Koncepce „hráze“ proti germánské expanzi: T. G. Masaryk (Nová Evropa)

4.1. Obecná charakteristika

Tomáš Garrigue Masaryk byl zásadní postavou v českých, respektive československých dějinách. Výrazně se zasadil o vytvoření Československého státu v průběhu první světové války, přičemž jeho ambice sahaly i za hranice tohoto útvaru. Uvažoval o poválečném uspořádání v poměrně široké perspektivě a nástin nového uspořádání tak, jak se ho v průběhu první světové války snažil v zahraničí prosazovat, rozebral v knize *Nová Evropa*.

Jeho názory na habsburskou monarchii a na střeoevropské uspořádání prošly od konce 19. a počátku 20. století transformací, kdy se zpočátku stavěl za zachování Rakouska-Uherska v centru Evropy, nicméně jeho existenci podmiňoval reformami směrem k větší autonomii jednotlivých národů⁵⁷.

Novou Evropu píše v době, kdy od tohoto názoru již upustil a přiklonil se ke vzniku Československa spolu s dalšími menšími státy ve střední Evropě, jejichž nezávislost, především pak nezávislost českého státu, považoval za klíčové nejen pro region, ale i pro západní svět⁵⁸. Poprvé tuto problematiku a důležitost malých národů ve střední Evropě veřejně formuloval zahraniční veřejnosti v říjnu 1915 v Londýně ve své přednášce o malých národech⁵⁹.

V postojích shrnutých v *Nové Evropě* uvádí Masaryk jako základní faktor, jenž má určovat směřování nového evropského uspořádání, právo na sebeurčení na demokratickém principu⁶⁰ a z toho důvodu také vidí pokračování Rakouska-Uherska jako neakceptovatelné. Jeho slabiny však nespátřuje v monarchistickém uspořádání, ale v potlačování svobod k němu příslušících národů a v jeho závislosti na Německu⁶¹. Budoucí uspořádání v Evropě tedy nemůže být založeno na sjednocení pod převahou jednoho, ale musí být vlastním rozhodnutím všech

⁵⁷ Masaryk, T. G. (1925). *Světová revoluce za války a ve válce 1914-1918* (Praha: Orbis), s. 41.

⁵⁸ Masaryk, T. G. (1920). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Praha: Gustav Dubský), s. 177–178.

⁵⁹ Masaryk, T. G. (1925). *Světová revoluce za války a ve válce 1914-1918* (Praha: Orbis), s. 102.

⁶⁰ Masaryk, T. G. (1920). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Praha: Gustav Dubský), s. 191.

⁶¹ Masaryk, T. G. (1920). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Praha: Gustav Dubský), s. 117.

jeho příslušících národů a v jejich prospěch⁶². Masaryk v tomto reaguje také na tehdejší převážně německý názor, že malé národy nejsou dostatečně životaschopné a úspěšné, čímž je ospravedlněno jejich zahrnutí do širších celků⁶³.

Primární zdroj ohrožení pro středovýchodní Evropu spatřuje Masaryk v Německu, přičemž pro zajištění své ochrany proti jeho expanzivním tendencím měly tyto národy udržovat vztahy s Ruskem. Dále upozorňuje, že velkou roli bude hrát uspořádání vztahů mezi jednotlivými zeměmi⁶⁴.

4.2. Prostorové vymezení

Do výčtu malých národů ležících mezi Německem a Ruskem zahrnuje ty, které obývají dlouhý pás území od severu na jih Evropy. Jsou jimi území, která jsou obývána Čechy, Slováky, Poláky, Srby, Chorvaty, Slovinci, Rumuny, Italy, Litevci, Lotyši, Estonci a také italsky a francouzsky mluvícími Švýcary. Hypoteticky také do této oblasti řadí Maďary⁶⁵. V případě potřeby Masaryk nevyklučoval užší sdružování mezi jednotlivými národy⁶⁶.

Uspořádání této části Evropy by se podle Masaryka mělo řešit na mírovém kongresu, kde by byly přítomny všechny dotčené národy. Programovou náplň kongresu rozdělil do 35 bodů, v nichž kromě organizačních otázek řešil teritoriální uspořádání střední a východní Evropy, ale i zbytku Evropy a území mimo ni, která byla s evropskými zeměmi svázána. Z velké části řeší konkrétní změny hranic⁶⁷, přičemž do svých řešení zahrnul také Rusko⁶⁸.

4.3. Příčiny vzniku

Svou koncepci Masaryk vytvářel v průběhu války, v době pangermánské agresivní zahraniční politiky, která se tak stala základním motivem, proti kterému

⁶² Masaryk, T. G. (1920). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Praha: Gustav Dubský), s. 88.

⁶³ Masaryk, T. G. (1920). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Praha: Gustav Dubský), s. 81–82.

⁶⁴ Masaryk, T. G. (1920). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Praha: Gustav Dubský), s. 141.

⁶⁵ Masaryk, T. G. (1920). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Praha: Gustav Dubský), s. 183–184.

⁶⁶ Masaryk, T. G. (1920). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Praha: Gustav Dubský), s. 222.

⁶⁷ Masaryk, T. G. (1920). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Praha: Gustav Dubský), s. 211–221.

⁶⁸ „Rusko se zorganizuje ve federaci národů. V této federaci byli by na západě Estové, Lotyši, Litevci; Ukrajina bude autonomní součástí Ruska – pokus o samostatnost ukázal Ukrajincům, že jejich odtržení od Ruska je přivádí v područí Němců. Pruská část Litevců (a zlomek Lotyšů) spojí se s Litvou, rumunská část Bessarabie připadne Rumunsku. Finsko může být samostatné, dohodne se o to s Ruskem“ [Masaryk, T. G. (1920). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Praha: Gustav Dubský), s. 219–220].

vystavěl svou koncepci. Jako další impulz mu sloužila zkušenost z příslušnosti k nefunkčnímu Rakousku-Uhersku, jehož pokračování chtěl skrze své snahy zamezit.

Masaryk za války působil v exilu, což mu umožnilo ve svobodném prostředí šířit své představy a získat si pro svou myšlenku představitele dohodových zemí, kteří mu ji mohli pomoci realizovat. A přes to, že velmoci nebyly z počátku nakloněny myšlence rozpadu Rakouska-Uherska, v němž spatřovaly stabilitu a nechápaly ho jako hrozbu, se mu podařilo vznést takové argumenty, které jejich postoj pomohly změnit. Jedním z významných argumentů byla právě myšlenka sebeurčení národů, kterou zastával americký prezident Woodrow Wilson.

4.4. Politicko-geografické těžiště

Za přirozenou hráz proti pangermánské expanzi východně od německých hranic považuje Masaryk sjednocené Polsko, Čechy, Slovensko a Jugoslávii. Vzhledem k významu, který jim přisuzoval v jejich funkci nárazníkového prostoru, tak lze tyto země považovat za jádro střední Evropy. Za periferii je pak možné považovat země jihovýchodní Evropy a dále země na severu, které jednoznačně klade do sféry ruského vlivu⁶⁹. Rakousku jako nástupnickému státu Masaryk věnuje jen malou pozornost s tím, že zůstane státem samostatným⁷⁰, takže v uvažování se ve střední Evropě dostává také na úroveň periferie.

4.5. Cíl

Cílem takto vytvořeného návrhu středoevropského uspořádání bylo tedy zabránit rozšiřování expanzivního Německa. Skrze bariéru vytvořenou z pásma jeho malých sousedů, která tak Německo izoluje v jeho hranicích⁷¹, bude posílena celková bezpečnost Evropy a spojeneckých států⁷².

⁶⁹ Masaryk, T. G. (1920). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Praha: Gustav Dubský), s. 219–220.

⁷⁰ Masaryk, T. G. (1920). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Praha: Gustav Dubský), s. 219.

⁷¹ Masaryk, T. G. (1920). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Praha: Gustav Dubský), s. 207.

⁷² Masaryk, T. G. (1920). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Praha: Gustav Dubský), s. 177–178.

V souladu s tímto cílem tak Masaryk usiloval o zajištění existence národních států ve střední Evropě na základě sebeurčení, což vzhledem k době a situaci, ve které se Evropa nacházela, viděl jako žádoucí.

Tímto by byl naplněn také záměr uspořádání středoevropského prostoru tak, aby vyhovovalo působení samostatného Československého státu, k jehož existenci měl bezpochyby zvláštní vztah.

5. Koncepce „mostu“ mezi východem a západem: Edvard Beneš

5.1. Obecná charakteristika

Edvard Beneš patřil k našim nejvýznamnějším politikům, kteří působili v období první republiky a v průběhu válečného konfliktu až do komunistického puče v roce 1948. Zásadním způsobem se podílel na utváření československé zahraniční politiky a vůbec směřování československého státu. Jako u každé významné osobnosti se jeho názory postupně utvářely, přičemž velký vliv na jeho postoje mělo aktuální mezinárodně-politické dění, a to zvláště v období Mnichovské dohody 1938. Vzhledem k tomu, že byl blízkým spolupracovníkem T. G. Masaryka, jeho koncepce ani nemohly být v rozporu s jeho osobností a z toho důvodu se Benešovy představy o střední Evropě v meziválečném období velmi blížily představám Masarykovým. Proto jsem svou pozornost zaměřila na rozložení střední Evropy, které Edvard Beneš prosazoval pro období po druhé světové válce.

Beneš přikládal střední Evropě zvláštní význam pro bezpečnost a stabilitu celého evropského regionu. Střední Evropa se podle Beneše nutně musí opírat o stabilitu celého evropského regionu a naopak evropské mocnosti by měly zajišťovat její nezávislost a eliminovat tlaky zvenčí, které by z této oblasti mohly opět utvořit prostor pro možné střetávání zájmů, což by vedlo k narušení stability Evropy jako celku. V budoucnu by se měla, podle jeho názoru, vytvořit celoevropská spolupráce, nicméně ve stavu, ve kterém se Evropa tou dobou nacházela, to považoval za nereálné a domníval se, že v takové situaci by nepřirozené sjednocování mohlo spíše škodit. Proto preferoval rozčlenění Evropy do menších celků, v rámci kterých by docházelo ke vzájemné spolupráci, a tyto celky by pak postupně vstupovaly do širších kooperačních vztahů⁷³.

Benešova představa středoevropského prostoru pracovala s předpokladem existence nezávislých a suverénních států⁷⁴. Myšlenku obnovení Habsburské monarchie či vytvoření monarchie nové Beneš v tomto regionu odmítal⁷⁵.

⁷³ Beneš, E. (1948). *Demokracie dnes a zítra* (Praha: Čin), s. 230–232.

⁷⁴ Beneš, E. (1934). *Boj o mír a bezpečnost státu* (Praha: Orbis), s. 245.

⁷⁵ Beneš, E. (1948). *Demokracie dnes a zítra* (Praha: Čin), s. 229.

5.2. Prostorové vymezení

Beneš ke konci druhé světové války rozlišoval v Evropě osm subregionů. Jedním z nich byla střední Evropa, která se skládala z Československa a Polska, jež by utvořily pevnější uskupení v podobě aliance či konfederace, které by dále mimo tuto užší spolupráci doplňovalo Rakousko, Maďarsko a Rumunsko⁷⁶.

Na západě byl tento region ohraničen Německem, které Beneš vsazuje mezi západ a střední Evropu, jako samostatný region. Z jihu je střední Evropa ohraničena Itálií a Balkánským blokem, do kterého zahrnuje Jugoslávii, Bulharsko, Řecko, Albánii a případně i Rumunsko. Na východě hraničí se Sovětským svazem a na severu se skandinávským uskupením. Nicméně Edvard Beneš popisoval toto možné středoevropské rozložení v průběhu války, kdy ještě nemohl tušit její výsledek, a tak o některých uskupeních mluví pouze hypoteticky a nechává prostor pro alternativní vývoj⁷⁷.

Ve srovnání s koncepcí T. G. Masaryka v meziválečném období Beneš značně zredukoval počet států příslušících ke střední Evropě.

5.3. Příčiny vzniku

K úvahám o střední Evropě Beneše vedlo selhání bezpečnostních systémů v meziválečném období a hledání nové dlouhodobé bezpečnostní stability v Evropě, jejíž bezpečnost dával do přímého vztahu závislosti na bezpečnosti středoevropské. Za výraznou hrozbu pro tuto evropskou stabilitu považuje Beneš expanzivní povahu Německa, přičemž uspořádání, o kterém mluví, má právě této německé hrozbě zabránit⁷⁸.

Na druhé straně vidí tou dobou vztahy se sovětským Ruskem jako nedostatečně vřelé, a to jak ve středoevropském prostoru, tak i mezi západními mocnostmi. Vývoj by podle něj měl směřovat k navázání užšího přátelství střední Evropy se Sovětským svazem, které by poté mělo inspirovat zbytek Evropy směrem na západ k témuž⁷⁹.

⁷⁶ Beneš, E. (1948). *Demokracie dnes a zítra* (Praha: Čin), s. 222–225.

⁷⁷ Beneš, E. (1948). *Demokracie dnes a zítra* (Praha: Čin), s. 222–225.

⁷⁸ Beneš, E. (1948). *Demokracie dnes a zítra* (Praha: Čin), s. 221–222.

⁷⁹ Beneš, E. (1948). *Demokracie dnes a zítra* (Praha: Čin), s. 357.

Při svých úvahách o vytvoření bezpečného prostředí v Evropě také poukazuje na špatný příklad Společnosti národů, která se projevila jako nefunkční⁸⁰, a jeho úvahy jsou tak odpovědí na její slabiny.

5.4. Politicko-geografické těžiště

Jádrové země v jeho vymezení představovalo Polsko a Československo, které by tvořily pevnější spolupráci ve formě konfederace⁸¹. Tato idea pocházela původně z polské strany a Beneš na ni přistoupil a pracoval s ní ve svých úvahách. K jejímu vytvoření nicméně nikdy nedošlo⁸².

Takto utvořená jednotka by později, v případě vlastního zájmu⁸³, mohla být rozšířena o další tři zmíněné státy, tedy Rakousko, Maďarsko a Rumunsko⁸⁴.

Střední Evropa v této podobě by se pak měla opírat o spolupráci na její východní i západní straně, přičemž Beneš klade důraz především na Sovětský svaz⁸⁵. Vrcholem Benešova snažení v oblasti mezinárodní politiky bylo uzavření československo-sovětské smlouvy o přátelství, pomoci a vzájemné spolupráci z prosince 1943⁸⁶, která naplňovala jeho představy o mezinárodně-bezpečnostním zajištění poválečného Československa, avšak na druhé straně jednoznačně posouvala československý stát blíže sféře sovětského vlivu. Do určité míry se stala páteří zahraničně-politické orientace Československého státu v poválečných letech, přičemž další československo-sovětské smlouvy na ní explicitně navazovaly⁸⁷. Tato smlouva byla vytvořena tak, aby umožnila případné budoucí připojení Polska k této spolupráci⁸⁸.

⁸⁰ Beneš, E. (1948). *Demokracie dnes a zítra* (Praha: Čin), s. 132–133.

⁸¹ Beneš, E. (1948). *Demokracie dnes a zítra* (Praha: Čin), s. 223.

⁸² Cholínský, J. (2013). Protest proti československo-sovětské smlouvě – Otevřený dopis České národní jednoty v Londýně Anthony Edenovi z 20. ledna 1944. *Securitas imperii* 22 (1), s. 136.

⁸³ Beneš, E. (1948). *Demokracie dnes a zítra* (Praha: Čin), s. 230–231.

⁸⁴ Beneš, E. (1948). *Demokracie dnes a zítra* (Praha: Čin), s. 223–224.

⁸⁵ Beneš, E. (1948). *Demokracie dnes a zítra* (Praha: Čin), s. 230.

⁸⁶ Cholínský, J. (2013). Protest proti československo-sovětské smlouvě – Otevřený dopis České národní jednoty v Londýně Anthony Edenovi z 20. ledna 1944. *Securitas imperii* 22 (1), s. 157–160.

⁸⁷ Marko, J. – Štrougal, L. (1970). Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi Československou socialistickou republikou a Svazem sovětských socialistických republik. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky* (http://www.psp.cz/eknih/1969fs/tisky/t0036_00.htm, 22. 03. 2019).

⁸⁸ Cholínský, J. (2013). Protest proti československo-sovětské smlouvě – Otevřený dopis České národní jednoty v Londýně Anthony Edenovi z 20. ledna 1944. *Securitas imperii* 22 (1), s. 164.

5.5.Cíl

Hlavním cílem této koncepce bylo pro Beneše vytvoření takového uspořádání, které by zabránilo vypuknutí další světové války⁸⁹.

Co se týče samotné střední Evropy, cílem bylo sblížení západních a východních vlivů, které do tohoto prostoru pronikaly, tak, aby nevytvářely konfliktní prostředí, ale stabilní a fungující politickou kulturu. Na jedné straně Beneš viděl socialismus přicházející ze Sovětského svazu a proti němu utvářející se novou formu demokracie, kterou střeoevropské země přejímaly od západních mocností. Společnost ve střeoevropském regionu by se měla postupně přizpůsobovat těmto změnám a de facto posilovat roli státu ve všech oblastech společenského a hospodářského života⁹⁰.

⁸⁹ Beneš, E. (1948). *Demokracie dnes a zítra* (Praha: Čin), s. 221.

⁹⁰ Beneš, E. (1947). *Paměti* (Praha: Orbis), s. 424–430.

6. Střední Evropa hranicí bipolárního systému: studená válka

6.1. Obecná charakteristika

Studená válka představuje specifickou kapitolu středoevropských dějin, kdy tento sporný a proměnlivý region fakticky mizí z politické mapy, jeho většina je pohlcena expandujícím Sovětským svazem a středoevropským státům je odepřeno právo na vlastní sebeurčení na dalších padesát let. Přesto je toto období, které se datuje od roku 1948 do roku 1989, zásadním pro budoucí vývoj a sebereflexi příslušných národů. Uvnitř jednotlivých států přetrvával pocit vzájemné odlišnosti. Existence v komunistickém bloku naopak posilovala nejen pocit příslušnosti ke svému národu, ale i ke středoevropskému regionu jako specifickému prostoru.

V této době se proto pozornost jednotlivých národů povětšinou upínala dovnitř se snahou vypořádat se s vnitřními transformacemi způsobenými přenosem komunistické ideologie ze Sovětského svazu a útlakem ze strany vlastních politických elit. Jejich snahy však zpravidla končily neúspěšně, jak dokazují potlačená reformní hnutí v Maďarsku roku 1956 a v Československu roku 1968. Otázka koncepcí střední Evropy v takto rozděleném světě se přesunula na pole kulturní a do intelektuální diskuse jednotlivců a představitelů opozice a nabyla nového významu a důležitosti, ač byla omezována represemi a cenzurou. V českém prostředí byla tato diskuse vedena v okruhu osobností působících zvláště v disentu, jako byl Václav Havel, Karel Kosík, Václav Černý, Jan Patočka a další. Svobodněji se mohla diskuse vést v exilovém prostředí, kde působil například Milan Kundera, jehož dílo *Únos Západu* je popsáno v úvodní kapitole.

Tématice střední Evropy se rovněž věnovali v polském prostředí například Adam Michnik, Oskar Halecki, Czesław Miłosz a Piotr S. Wandycz a v rakouském prostředí Erhard Busek. Také většině z těchto autorů je věnována pozornost v úvodní kapitole.

Jedním z nejvýznamnějších maďarských autorů, kteří se do této diskuse, především v posledním desetiletí, zapojili a kteří demonstrují atmosféru této doby, byl, vedle Istvána Bibóa, György Konrád. Konrád představuje maďarský pohled

na potlačování svobod a sovětský útlak. Kromě vnějšího viníka této situace poukazuje na „osobní odpovědnost“ politiků ve vyšších sférách, jejichž pozitivní či negativní jednání má dopad na veřejnost. Konrád si nedělal iluze o maďarských možnostech a změnu viděl jako možnou pouze v částečné a velmi pozvolné formě ne skrze ozbrojený odpor nebo agresi, ale skrze opatrné kroky, jež by situaci uvolňovaly, aniž by poutaly přílišnou pozornost Sovětského svazu či médií. Změna má přijít prostřednictvím šíření idejí vzešlých ze středoevropského prostředí, skrze každodenní činnosti jednotlivců, kteří jsou ochotni obětovat výhody, jež by získali aktivním souhlasem s komunistickou ideologií. Sovětský svaz viděl jako součást Evropy, která se tak přelévá až do Eurasie, což ji kulturně obohacuje, ale v současnosti ohrožuje⁹¹.

V českém prostředí se do debaty výrazně zapsal Václav Havel, který identifikuje východoevropskou část střední Evropy s post-totalitním systémem, ve kterém je každý jedinec jeho součástí, spoluvytváří jej, ale je také jeho spoluobětí, jak Havel dokumentuje na příkladu zelináře⁹². Vymanění z tohoto systému je možné jen tehdy, pokud se jedinec vědomě zbaví užívání jeho atributů. Tímto krokem ale současně tento systém ohrožuje a stává se jeho nepřítelem⁹³.

Zvnějšku nahlížel na střední Evropu již zmíněný Timothy Garton Ash, který spojoval společné středoevropské rysy s občanskou angažovaností inteligence, skepticismem, anti-utopismem a antipolitikou a nenásilným odporem. Společné základy těchto charakteristik spatřuje v židovsko-křesťanském individualismu a dále v mravní povinnosti žít v pravdě v protikladu k životu ve lži, tedy mít odvalu nechovat se tak, jak komunistický režim vyžaduje. Hlavním cílem pak bylo budování občanské společnosti. Jako problematický vnímal ve středoevropském prostoru vztah k Německu a k menšinám obecně⁹⁴.

⁹¹ Konrád, G. (1986). Všichni účinkujeme v téže hře. Maďarská cesta. *Revue Střední Evropa* VI., s. 41–56.

⁹² „Vedoucí obchodu se zeleninou umístil do výkladu mezi cibuli a mrkev heslo ‚Proletáři všech zemí, spojte se!‘. [...] Myslím, že u drtivé většiny zelinářů lze právem předpokládat, že o textu hesel ve svých výkladech celkem nepřemýšlejí, natož aby jimi vyslovovali něco ze svého názoru na svět. To heslo přivezli našemu zelináři z podniku spolu s cibulí a mrkví a on je dal do výkladu prostě proto, že se to tak už léta dělá, že to dělají všichni, že to tak musí být“ [Havel, V. (1989). *O lidskou identitu* (Hamburg: Rozmluvy), s. 59–60].

⁹³ Havel, V. (1990). *O lidskou identitu* (Praha: Rozmluvy), s. 67–74.

⁹⁴ Ash, T. G. (1986). Existuje střední Evropa? *Revue Střední Evropa* VI., s. 4–33.

6.2. Prostorové vymezení

V období studené války je obtížné mluvit o prostorovém vymezení střední Evropy. Střední Evropa byla rozdělena železnou oponou, jejíž východní část, kam spadaly Československo, Polsko, Maďarsko, část Německa, Bulharsko, Rumunsko, Jugoslávie a Albánie, se dostala do sféry sovětského vlivu. Západně od této linie se pak vytvořil val západních demokracií pod vedením Spojených států. V Evropě se, pomineme-li neutrální Rakousko, tak nenacházel středoevropský prostor, jež by byl nezávislý a mohl určovat své vlastní směřování, nicméně uvnitř států středoevropská idea a odlišnost přetrvávala dál, dokud jí nebylo umožněno znovu ožít.

6.3. Příčiny vzniku

Důvodem vzniku bipolárního rozdělení byla sovětská expanzivní politika a odůvodněné obavy západních demokracií z pronikání sovětského ideologického i mocenského vlivu dále do západní Evropy, čehož důsledkem bylo setkání těchto dvou proti sobě jdoucích přístupů ve středu Evropy a faktický vznik železné opony.

Po druhé světové válce se organizace střední Evropy stala předmětem jednání velmocí a vlastní středoevropské země měly na konečná rozhodnutí jen zprostředkovaný vliv. Poválečné rozdělení Evropy bylo dojednáno roku 1945 v Postupimi, kde byla především řešena otázka rozdělení Německa do okupačních zón a postavení Rakouska jako neutrální země.

Další významnou dělicí linií byla demarkační čára dohodnutá v Jaltě, která znamenala rozdělení území, která budou osvobozena jednotlivými velmocemi, a sféry vlivu mezi východem a západem se začaly fakticky naplňovat podle toho, kdo kterou zemi osvobodil.

Pokud jde o Československo, budoucí orientace byla už předznamenána smlouvou z roku 1943 mezi Československem a Sovětským svazem a celkovým přístupem Edvarda Beneše.

Pokusem, který mohl evropské země vymanit ze sovětského vlivu, bylo přijetí Marshallova plánu. Po odmítnutí ekonomické pomoci ze strany

východoevropských států, zpravidla na sovětský nátlak, bylo již zcela jasné, kam která země patří. Z Marshallova plánu tak pomoc čerpaly západoevropské země, ale také neutrální Rakousko.

6.4. Politicko-geografické těžiště

Politické těžiště se přesunulo do mocenských center Východu a Západu, tedy Moskvy a Washingtonu. Středoevropské země si formální nezávislost uchovaly, nicméně fakticky byly závislé na Moskvě, přičemž vyjádřením těchto pout byl i vznik Varšavského paktu jako vojenské organizace východního bloku a Rady vzájemné hospodářské pomoci jako organizace hospodářské. V západní části v témže smyslu vzniklo NATO a Evropské společenství uhlí a oceli.

6.5. Cíl

Toto středoevropské uspořádání nemělo pouze jednoho původce, a proto je definování cíle jeho vzniku obtížnější. Naráží zde na sebe v zásadě tři neslučitelné cíle. Na jedné straně stojí Sovětský svaz se svým záměrem rozšířit svůj mocenský prostor a vliv směrem do Evropy a implementovat zde komunistickou ideologii proletářského internacionalismu.

Na druhé straně stojí Washington se svými západními spojenci, kteří se těmto sovětským tendencím snaží zabránit, zastavit šíření komunismu a jeho ideologie.

Třetím, kdo se na vzniku bipolárního rozdělení podílel jen okrajově, ale kdo pocítoval jeho přímé dopady, jsou samotné středoevropské státy. Jejich cíle se v tomto období lišily nejen stát od státu, ale i ve vnitřní diskusi, kdy se do vedení dostávaly komunistické či socialistické vlády, jejichž stoupencům současný stav vyhovoval, a proti nim stála opozice, která chtěla zemi od sovětské nadvlády osvobodit. Zjednodušeně lze však říci, že pokud nastala vhodná situace, společnosti ve východní části střední Evropy usilovaly o obnovení své nezávislosti, sebeurčení a demokratizaci společnosti.

7. Spolupráce střeoevropských zemí po studené válce: Visegrádská skupina

7.1. Obecná charakteristika

Visegrádská skupina je současným neformálním uskupením zemí ve středu Evropy, tedy Česka, Maďarska, Polska a Slovenska, a v současnosti bývá často ztotožňována s termínem střední Evropa. Zakládající deklaraci roku 1991 podepsal za Československo prezident Václav Havel, za Polsko prezident Lech Wałęsa a za Maďarsko předseda vlády József Antal. Tyto země mají společné zkušenosti z příslušnosti k východnímu bloku, což jim po rozpadu bipolárního systému, kdy všechny směřovaly svůj zájem na Západ, usnadnilo hledání společného ukotvení v nově získané nezávislosti.

Po svém vzniku se skupině dařilo spolupracovat především v hospodářské oblasti. Její fungování je však závislé na osobách v čele těchto států a státy tak nebyly ve své politice vůči Visegrádské skupině a svým sousedům konzistentní. To se projevilo za vlády premiéra Václava Klause v Česku, který byl skeptický vůči její politické integraci, a především za vlády Vladimíra Mečiara na Slovensku, který svým chováním v rozporu s demokratickými principy narušil jak střeoevropskou spolupráci, tak i vstup Slovenska do západních struktur⁹⁵. Z důvodů absence sdíleného zájmu na společném postupu bylo fungování Visegrádské skupiny fakticky pozastaveno do roku 1998, kdy se po volbách změnila v Česku a Slovensku administrativa⁹⁶. V České republice byla vítězem voleb ČSSD pod vedením Miloše Zemana a na Slovensku SDK/SDKÚ v čele s Mikulášem Dzurindou.

Dnes se těmito problematickými faktory stala maďarská vláda v čele s Viktorom Orbánem a polská vládnoucí strana Právo a spravedlnost.

Jasným úspěchem tohoto uskupení je založení CEFTA roku 1992, která vytvářela zónu volného obchodu mezi státy, které usilovaly o členství v EU. Jejimi

⁹⁵ Cabada, L. – Walsch, Ch. (2017). *Od Dunajské federace k Visegrádské skupině... a zpět? Tradiční a nové formáty střeoevropské spolupráce* (Praha: Nakladatelství Libri), s. 126–127.

⁹⁶ Ministerstvo zahraničních věcí České republiky (2019). *Visegrádská spolupráce* (https://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/cr_v_evrope/visegrad/index.html, 25. 3. 2019).

členy zůstaly státy Visegrádu až do roku 2004, nicméně CEFTA nezanikla a v dnešní podobě CEFTA 2006 jsou jejími členy Albánie, Bosna a Hercegovina, Moldavsko, Černá hora, Srbsko a UNMIK (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo), který zastupuje Kosovo⁹⁷.

Další úspěšnou iniciativou bylo roku 2000 založení jediné instituce této skupiny, a to Mezinárodního visegrádského fondu, který se stará o spolupráci členských zemí v kulturní, vědecké a vzdělávací oblasti⁹⁸. Dalším pokusem o posílení spolupráce byl vznik bojových jednotek⁹⁹. Začátkem roku 2018 se, avšak neúspěšně, maďarská a polská strana zasazovaly o vznik regionální středoevropské banky¹⁰⁰. Dá se říct, že Visegrádská skupina má stále tendenci k hlubší integraci.

Po naplnění primárních cílů této skupiny se začal Visegrád orientovat například na užší spolupráci na úrovni jednotlivých ministerstev, pracovních skupin aj.¹⁰¹, ale také na koordinaci společných postojů v rámci Evropské unie, což se projeвило především počátkem roku 2015 v případě migrační krize.

Oficiální summity premiérů probíhají jednou ročně, na nižších úrovních pak dle potřeby. Každý rok se také jednotlivé země střídají v předsednictví¹⁰².

⁹⁷Central European Free Trade Agreement (2016). *CEFTA Parties* (<http://cefta.int/cefta-parties-2/>, 26. 3. 2019).

⁹⁸ Leška, V. (2003). Minulost, přítomnost a budoucnost visegrádské spolupráce. *Mezinárodní politika* XXVII (4), s. 11–12.

⁹⁹ Mrázková, K. – Neuschlová, A. – Puchon, M. (2017). Dosavadní působení a otazníky nad V4 Battle Group. *CBAP*. 10. 12. 2017 (<http://www.cbap.cz/archiv/3695>, 25. 3. 2019).

¹⁰⁰ Nečásková, P. (2018). Babiš na setkání V4 v Budapešti: Střední Evropa nepotřebuje regionální rozvojovou banku. *iROZHLAS*. 26. 1. 2018 (https://www.irozhlas.cz/ekonomika/babis-budapest-banka-stredni-evropa-visegradska-ctyrka_1801261239_mls, 25. 3. 2019).

¹⁰¹ Ministerstvo zahraničních věcí České republiky (2019). *Visegrádská spolupráce* (https://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/cr_v_evrope/visegrad/index.html, 25. 3. 2019).

¹⁰² Ministerstvo zahraničních věcí České republiky (2019). *Visegrádská spolupráce* (https://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/cr_v_evrope/visegrad/index.html, 25. 3. 2019).

7.2. Prostorové vymezení

Príslušnosť k tejto skupine sa omezuje od počiatku jej existencie pouz na Česko, Maďarsko, Poľsko a Slovensko, pričomž jediná zmena, ke ktoré došlo, bylo její rozšíření ze tří na čtyři členy v roce 1993 po rozpadu Československa na dva státy.

Nicméně se zde objevily úvahy o jejím rozšíření, a to převážně z úst českého prezidenta Miloše Zemana, který v roce 2013 podporoval posílení spolupráce či možnosti pevného připojení Slovinska, Rakouska, ale také Ukrajiny¹⁰³. Otázku rakouského přistoupení znovu vznesl v roce 2016, kdy se o této možnosti hlasovalo v rakouském parlamentu, návrh zde byl nicméně zamítnut¹⁰⁴. Přesto i počátkem roku 2019 vyslovil Zeman zájem o dojednání rakouského členství¹⁰⁵.

7.3. Příčiny vzniku

Visegrádská skupina vznikla dva roky po rozpadu bipolárního rozdělení světa, tedy v období mezinárodně politické neukotvenosti postkomunistických zemí střední Evropy, kdy tyto státy musely řešit rozvázání vztahů bývalého východního bloku, konkrétně zrušení Varšavského paktu a RVHP. Ve svém dalším směřování se chtěly všechny tři, respektive čtyři členské státy orientovat na Západ, tedy na co nejrychlejší začlenění do EU a NATO. Západní struktury nebyly připraveny na přijímání postkomunistických zemí a i z této strany musely tyto středoevropské země vynaložit nemalé úsilí, aby se staly členy jak NATO, tak i EU. V této situaci docházelo v jihoevropských zemích ke krvavým nacionálně podmíněným konfliktům. Z tohoto hlediska se země Visegrádu i přes pozdější

¹⁰³ Česká televize (2014). *Do jednání Visegrádu se zapojí i Slovinsko a Rakousko* (<https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/1040394-do-jednani-visegradu-se-zapoji-i-slovinsko-a-rakousko>, 3. 4. 2014).

¹⁰⁴ ČTK (2016). Rakousko se k visegrádské čtyřce nepřipojí, proti byl i Sobotka. *Aktuálně.cz*. 13. 10. 2016 (<https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/rakousko-se-clenem-visegradske-ctyrky-destane-proti-byl-i-so/r~d73a58ea917211e69de0002590604f2e/>, 26. 3. 2019).

¹⁰⁵ ČTK (2019). Zeman by chtěl posílit spolupráci V4, přidat by se mohlo Rakousko. *Aktuálně.cz*. 24. 1. 2019 (<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/zeman-by-chtel-posilit-spolupraci-v4-pridat-by-se-mohlo-rako/r~03816eb4202011e996370cc47ab5f122/>, 26. 3. 2019).

rozdělení ČSR jevíly jako stabilní a k rozšíření tak došlo relativně brzy. Dopady tohoto rozhodnutí jsou však stále diskutovány.

Země Visegrádské skupiny se také chtěly vyrovnat s minulostí, a proto při jejím vzniku refletovaly své nedávné zkušenosti a v zakládací listině zdůrazňovaly například ochranu národnostních menšin¹⁰⁶.

7.4. Politicko-geografické těžiště

Jádrem Visegrádské skupiny jsou samotné členské státy. V rámci skupiny ale dochází v různých formátech k řadě spoluprací. Jednou z nich je zapojení do spolupráce v rámci Východního partnerství¹⁰⁷, tedy projektu Evropské unie v rámci politiky sousedství. Jako svůj vklad do této spolupráce hodlalo Visegrádské uskupení, na základě své vlastní zkušenosti, inspirovat a pomáhat ostatním zemím při podobných přístupových krocích, jakými členské země V4 prošly¹⁰⁸. Spolupráci navazuje ale také s dalšími regionálními uskupeními, jak je Benelux či Severská rada ministrů. Regionem, na který se V4 dále zaměřuje, je západní Balkán¹⁰⁹. Další spolupráce v různých formách Visegrad+ navazuje také s jednotlivými státy či skupinami států a dále také s Bulharskem, Chorvatskem, Litvou, Moldavskem, Rumunskem, Srbskem a Slovinskem v rámci polské neformální iniciativy Visegrad plus¹¹⁰.

7.5. Cíl

Cílem spolupráce v rámci Visegrádského uskupení bylo při jeho zakládání zapojení do evropských struktur¹¹¹. Tento cíl se Visegrádské skupině dařilo úspěšně sledovat, když roku 1999 vstoupily Česko, Maďarsko a Polsko do NATO, a naplněn byl roku 2004, kdy přistoupilo také Slovensko a všechny čtyři státy byly

¹⁰⁶ Visegrad Group (2019). *Visegrad Declaration 1991* (<http://www.visegradgroup.eu/documents/visegrad-declarations/visegrad-declaration-110412>, 25. 3. 2019).

¹⁰⁷ Visegrad Group (2019). *Cooperation* (<http://www.visegradgroup.eu/about/cooperation>, 26. 3. 2019).

¹⁰⁸ Visegrad Group (2019). *Visegrad Declaration 1991* (<http://www.visegradgroup.eu/documents/visegrad-declarations/visegrad-declaration-110412>, 25. 3. 2019).

¹⁰⁹ Visegrad Group (2019). *Cooperation* (<http://www.visegradgroup.eu/about/cooperation>, 26. 3. 2019).

¹¹⁰ Visegrad Plus (2019). *Countries* (<http://visegradplus.org/countries/>, 26. 3. 2019).

¹¹¹ Visegrad Group (2019). *Visegrad Declaration 1991* (<http://www.visegradgroup.eu/documents/visegrad-declarations/visegrad-declaration-110412>, 25. 3. 2019).

přijaty do Evropské unie. Tímto byla završena první etapa směřování této spolupráce a její členové potřebovali formulovat další smysl své existence. K tomu došlo téhož roku na jednání v Kroměříži, kdy se tyto státy vyslovily pro pokračující posilování spolupráce ve středoevropském regionu orientované především na konkrétní témata a za svůj cíl prohlašují jednání v souladu s cíli EU a pomoc ostatním zemím se záměrem vstupu do EU, především zemím východní a jihovýchodní Evropy, kde spatřují díky svým zkušenostem komparativní výhodu¹¹².

¹¹² Visegrad Group (2019). *Visegrad Declaration 2004* (<http://www.visegradgroup.eu/documents/visegrad-declarations/visegrad-declaration-110412-1>, 25. 3. 2019).

8. Komparace

8.1. Příčiny vzniku

Koncepce, které jsem si zvolila pro svou analýzu, byly rozloženy v průběhu celého 20. století a počátku 21. století, přičemž každá z nich byla nevyhnutelně podmíněna dobou, ve které vznikla. Z toho důvodu lze jen těžko hledat společné motivy a komparace může být pouze velmi rámcová.

Pro vznik těchto koncepcí je společná potřeba stabilizace středoevropského regionu. Všechny vybrané koncepce vznikaly v době, kdy se střední Evropa nacházela v konfliktní situaci či procházela transformacemi. Vznik koncepcí tak byl reakcí na tuto absenci stability.

Původci všech zvolených koncepcí byli sami Středoevropané¹¹³ a iniciativy tedy přicházely zevnitř. Nicméně období studené války a rozdělení střední Evropy do dvou bloků je uspořádání vnucené a iniciativa tedy přišla zvenčí.

Motivem pro vznik těchto koncepcí byly snahy mocností o šíření vlivu do tohoto prostoru, přičemž v nich lze vysledovat přesun centra, z něž tento rozhodující vliv pocházel. V první koncepci, tedy Naumannově Mitteleuropě, je původcem vlivu samo Německo, a je tak jedinou koncepcí, která vznikla na základě motivace zainteresované země o šíření svého vlastního vlivu v tomto prostoru. Přestože byla snahou konkurovat ostatním mocnostem v Evropě a vznik byl podle autora v zájmu celého středoevropského prostoru, lze ji označit za koncepci částečně ofenzivní. Ostatní koncepce vznikají jako reakce na vliv externí a jsou tedy koncepcemi defenzivního charakteru. Masaryk i Beneš reagují na německou expanzivní politiku, jejíž vliv je tedy rozhodující pro všechny tři první koncepce. Pro studenou válku se základním motivem vzniku stalo šíření vlivu Sovětského svazu a Německo, jako klíčový faktor z přechozích koncepcí, se se vznikem bipolárního uspořádání posunulo ze středu na západ (s výjimkou NDR, která byla v sovětské okupační zóně). Důsledkem sovětské expanzivní politiky

¹¹³ V případě Německa je tato příslušnost sporná, neboť Naumann Německo řadil do střední Evropy, ač ho z něj řada koncepcí vylučuje.

z předešlých desetiletí je pak i vznik Visegrádské skupiny, která se chtěla z východního vlivu vymanit a přesunout své těžiště na západ.

Obecně lze tedy rozlišit, pomineme-li období studené války, dva přístupy, a to, zda se jednalo o uplatnění dominance jednoho národa nad ostatními, tedy v tomto případě šíření německého vlivu do roztržité střední Evropy (Naumann), či o snahu uspořádat střední Evropu na rovnoprávném národním principu (Masaryk, Beneš, Visegrádská skupina). Rozdíl tedy spočívá v tom, jestli jde v koncepci o šíření vlivu jedné země na ostatní či o vzájemné soužití rovnoprávných zemí¹¹⁴.

Z pohledu samotné střední Evropy lze také rozlišit, zda se jednalo o pozitivní konstrukci, tedy že autoři koncepcí chtěli iniciovat nové středoevropské uspořádání, což se týká Naumanna, Masaryka i Beneše, kteří své koncepce chápali jako prospěšné pro střední Evropu, i když zcela pochopitelně vycházeli z prospěchu pro své národní prostředí. Obdobný přístup lze sledovat i v případě Visegrádské skupiny, kde se dokázaly se společným cílem a zájmem na spolupráci shodnout tři, respektive čtyři středoevropské země. Naproti tomu v období studené války se jedná spíše o defenzivní přístup, kdy se účastníci diskuse uvnitř středoevropského prostoru vymezovali proti stávajícímu stavu dominance Sovětského svazu.

8.2. Prostorové vymezení a politicko-geografické těžiště

Co se prostorového vymezení týče, lze ve zvolených koncepcích nalézt jak řadu podobností, tak i odlišností. Obecně lze říct, že v průběhu 20 století docházelo k zužování prostoru, který je považován za střední Evropu.

Specifickou situaci v tomto případě tvoří studená válka, ve které hledání prostorového vymezení pozbývá smyslu, protože střední Evropa jako region v té době de facto zanikla a přičlenila se do východního či západního bloku. Na druhou stranu politické těžiště lze identifikovat velmi snadno. V případě té části středoevropské oblasti, která se dostala do sovětské sféry vlivu, se politické

¹¹⁴ Také v období studené války byl ve střední Evropě uplatněn vliv jedné země, tentokrát zvenčí, a to ze strany Sovětského svazu. V tomto případě se ale nejedná o středoevropskou koncepci, ale koncepce naopak vznikaly v reakci na tuto realitu.

centrum nachází v Moskvě, v západní sféře vlivu se pak těžiště nachází ve Washingtonu.

Ve všech koncepcích bylo nezpochybnitelnou součástí střední Evropy území obývané Čechy a Slováci, ať už jako součást Rakouska-Uherska, Československa, či dnes Česka a Slovenska. Tyto země tedy lze označit za pevné jádro střední Evropy, co se těchto koncepcí týče. Další zemí, která byla do střední Evropy řazena téměř bezvýhradně, je Polsko. Nicméně určitou výjimkou je Naumannova Mitteleuropa, protože v této době Polsko státoprávně neexistovalo a bylo rozděleno mezi Německo (Prusko), Rakousko a Rusko.

Ve většině koncepcí lze identifikovat centrum a periferii, tedy země, kterých se koncepce primárně týká, a ty, které jsou do koncepce potenciálně zahrnuty či se s nimi zprostředkovaně počítá.

Žádná z vybraných koncepcí, kromě Mitteleuropu, ve které bylo jejím centrem, do střední Evropy nezahrnuje Německo. Také Maďarsko (Uhersko) do centra jednoznačně řadí pouze Naumann. Do centra se Maďarsko dostává až jako součást Visegrádu. V ostatních koncepcích spadá spíše do úrovně periferie.

Určitou výjimkou je případ Jugoslávie, kterou z politických důvodů do centra řadí Masaryk. Zvláštností Masarykovy koncepce je poněkud násilné propojení právě Jugoslávie s Československem pomocí koridoru.

8.3.Cíl

Zprvu je nutné uvést, že i v této oblasti je studená válka specifickým uspořádáním, v němž cíl nelze identifikovat a existence bipolárního systému je pouze důsledkem konfliktu několika rozdílných cílů.

Cílem všech ostatních zvolených koncepcí bylo vyřešení nestability střední Evropy, podpořené či způsobené velkým množstvím národností a států, které ji obývaly. Důležitým cílem bylo také zajištění stabilní existence národů, které středoevropský prostor obývaly. To se týká jak Naumanna, tak i Masaryka či Beneše.

V Naumannově koncepci jako jediné ze sledovaných, jak již bylo naznačeno výše, šlo o řešení pod patronátem Německa. Ostatní koncepce se pak

snažily vyrovnat s velmocenskými tlaky jednak ze Západu ze strany Německa (Masaryk, Beneš), jednak z Východu ze strany Ruska, ať už bylo jeho vnitřní uspořádání jakékoliv (Visegrád).

Další průniky mezi jednotlivými koncepcemi nejsou příliš patrné. Všechny koncepce vycházely z daných historických událostí, které určovaly jejich cíl, přičemž s měnící se situací v Evropě se tak měnily i konkrétní cíle.

Komparace vymezení střední Evropy

Koncepce	Příčiny vzniku	Prostorové vymezení + geograficko-politické těžiště		Cíl
		Jádro	Periferie	
Mitteleuropa (Naumann)	Reakce na válku	Německo Rakousko-Uhersko	Rumunsko Bulharsko Srbsko Řecko Holandsko Švýcarsko	Zajištění konkurenceschopnosti velmocím; Uplatnění německého vlivu ve střední Evropě
Střední Evropa jako hráz (Masaryk)	Obrana proti pangermánskému vlivu; Nespokojenost s vnitřními poměry v Rakousko-Uhersku	Československo Polsko Jugoslávie	Rumunsko Itálie Litva Lotyšsko Estonsko Neněmecká část Švýcarska Maďarsko	Vytvoření hráže německému vlivu; Zajištění podmínek pro existenci Československého státu
Střední Evropa jako most (Beneš)	Selhání bezpečnostních systémů; Expanzivní povaha Německa	Československo Polsko	Rakousko Maďarsko Rumunsko	Vytvoření rovnováhy mezi východními a západními vlivy; Bližší vztahy se SSSR; Zabránění další světové válce
Střední Evropa a bipolární uspořádání (Studená válka)	Expanzivní politika SSSR a snaha západu zabránit sovětské expanzi	Východ a Západ	X	Byl to pouze důsledek
Spolupráce ve střední Evropě (V)	Reakce na rozpad bipolárního uspořádání	Česko Slovensko Polsko Maďarsko	X	Vstup do NATO a EU; Koordinace aktivit v rámci EU; Pomoc při rozšiřování

9. Závěr

Žádná z analyzovaných koncepcí, vyjma současné Visegrádské čtyřky, jejíž dlouhodobý význam bude možné zhodnotit až v budoucnu, nedokázala ve střední Evropě vytvořit trvalé vymezení, se kterým by se společnosti v tomto prostoru vnitřně ztotožnily a utvořily svébytný region. Každý z analyzovaných konceptů měl nicméně nezanedbatelné dopady ať již v omezeném teritoriálním rozsahu, tedy převážně na Čechy obývaném území, či při utváření obecné představy o uspořádání střední Evropy.

Naumannova koncepce odrážela myšlenkové prostředí, kde byl dominantní silou ve střední Evropě německý živel. Jeho návrh vyjadřoval ambici, která se nicméně kvůli porážce Německa v první světové válce neměla možnost naplnit. To však neznamenovalo, že zde myšlenky o německé dominanci nebyly přítomny i nadále. Tato nálada v německé společnosti přetrvala a naopak rezonovala, což dokazuje mnohem agresivnější a totálnější způsob ovládnutí střední Evropy hitlerovským Německem.

Masarykova koncepce měla z dlouhodobého hlediska poměrně malý vliv. Na druhou stranu byla jeho koncepce velmi významná v době úsilí o vznik samostatného českého, respektive československého státu a jeho bezpečnostního a politického zakotvení. Nicméně z jeho koncepce se mnoho nerealizovalo. Některé z Masarykových myšlenek byly později uskutečněny, ne však v návaznosti na jeho koncepci.

Naproti tomu Benešova koncepce a její naplňování se bezprostředně spolupodílely na přiblížení Československa k sovětské sféře vlivu a její stopy de facto mizí až na konci 80. let 20. století, kdy došlo k sametové revoluci a kdy přestala platit Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi Československou socialistickou republikou a Svazem sovětských socialistických republik¹¹⁵. Je však otázkou, do jaké míry měl Beneš reálný vliv na sled událostí,

¹¹⁵ Smlouva z roku 1970 navazovala a odkazovala se ke smlouvě z roku 1943, u jejíhož vzniku stál Edvard Beneš [Marko, J. – Štrougal, L. (1970). Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi Československou socialistickou republikou a Svazem sovětských socialistických republik. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky* (http://www.psp.cz/eknih/1969fs/tisky/t0036_00.htm, 22. 03. 2019].

který vedl k začlenění Československa do sovětského mocenského bloku. Nicméně je možné říci, že pro tento vývoj Beneš vytvořil bezpochyby vhodný prostor.

Léta studené války pak středoevropskou problematiku posunula do neoficiálních diskusí, které však měly velký význam pro období následující, tedy období po rozpadu bipolárního systému, protože se těchto diskusí účastnily osobnosti, které později ovlivňovaly středoevropskou politickou realitu. Zkušenosti ze života ve východním bloku vedly k jednoznačnému odklonu od Sovětského svazu a pozdějšího Ruska a ke snaze integrovat se do západních struktur.

Nástrojem tohoto procesu se stala také Visegrádská skupina, která funguje dodnes a která se začala vyvíjet jako svébytná organizace uvnitř Evropské unie se svými vlastními postoji k určitým tématům.

Paralelně s těmito koncepcemi nicméně existovala řada dalších rozdílných představ o středoevropském prostoru, které sledovaly vlastní cíle a vlastní motivy. Při zkoumání regionu střední Evropy se tedy v úvahách o něm nelze vyhnout problematice jeho rozmanitosti a proměnlivosti jak faktické, tak teoretické. Každá z jeho potenciálních částí má s tímto prostorem alespoň částečně společné rysy, historii či vztahy. Úroveň vzájemné či dílčí provázanosti je taková, že z dané země sice nemusí vytvořit nezpochybnitelnou součást regionu, nicméně ji neumožňuje opomíjet. Vzhledem k různosti názorů jsou určité části Evropy pro středoevropské autory a státy blízké, ač tomu tak nemusí být pro jiné. Přestože existuje geografický střed Evropy, v němž například Česká republika představuje součást, kterou lze z úvah o střední Evropě jen stěží vyjmout, jeho širší vymezení je určováno aktuálními spolupracemi či událostmi, které region ovlivňují, což nejspíš, vzhledem k současné nepravděpodobnosti vytvoření jednotnějšího celku, bude pro střední Evropu charakteristické i do budoucna.

10. Seznam literatury

- Ash, T. G. (1986). Existuje střední Evropa? *Revue Střední Evropa* VI., s. 4–33.
- Beneš, E. (1934). *Boj o mír a bezpečnost státu* (Praha: Orbis).
- Beneš, E. (1947). *Paměti* (Praha: Orbis).
- Beneš, E. (1948). *Demokracie dnes a zítra* (Praha: Čin).
- Bibó, I. (2009). Deformace politické kultury ve střední a východní Evropě. In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 17–30.
- Budapešťský kulatý stůl (2009). Czesław Miłosz. In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 71–75.
- Busek, E. (2009). Střední Evropa – co je to? In.: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 31–46.
- Cabada, L. – Walsch, Ch. (2017). *Od Dunajské federace k Visegrádské skupině... a zpět? Tradiční a nové formáty středoevropské spolupráce* (Praha: Nakladatelství Libri).
- Cabada, L. (2002). Idea střední Evropy v českém prostředí. In.: Cabada, L. a kol., *Perspektivy regionu střední Evropa* (Plzeň: Západočeská univerzita), s. 15–34.
- Cabada, L. (2018). Příliš mnoho regionálních organizací? Perspektivy středoevropské spolupráce. In.: Tungul, L., ed., *Pravicová řešení politických výzev pro rok 2019* (Přerov: Jutty), s. 99–106.
- Central European Free Trade Agreement (2016). *CEFTA Parties* (<http://cefta.int/cefta-parties-2/>, 26. 3. 2019).
- Česká televize (2014). *Do jednání Visegrádu se zapojí i Slovinsko a Rakousko* (<https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/1040394-do-jednani-visegradu-se-zapoji-i-slovinsko-a-rakousko>, 3. 4. 2014).
- ČTK (2016). Rakousko se k visegrádské čtyřce nepřipojí, proti byl i Sobotka. *Aktuálně.cz*. 13. 10. 2016 (<https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/rakousko-se>

clenem-visegradske-ctyrky-nejstane-proti-byl-i-
so/r~d73a58ea917211e69de0002590604f2e/, 26. 3. 2019).

ČTK (2019). Zeman by chtěl posílit spolupráci V4, přidat by se mohlo Rakousko. *Aktuálně.cz*. 24. 1. 2019 (<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/zeman-by-chtel-posilit-spolupraci-v4-pridat-by-se-mohlo-rako/r~03816eb4202011e996370cc47ab5f122/>), 26. 3. 2019).

Havel, V. (1990). *O lidskou identitu* (Praha: Rozmluvy).

Havelka, M – Cabada, L. – Západočeská univerzita. Fakulta humanitních studií. (2000). Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy. *Research Gate* (https://www.researchgate.net/publication/39810208_Zapadni_vychodni_a_stredni_Evropa_jako_kulturni_a_politicke_pojmy), 12. 3. 2019).

Hloušek, V. (2003). Evropa a její místo v dějinách – reflexe Oskara Haleckého. *Středoevropské politické studie*, 5 (4).

Cholínský, J. (2013). Protest proti československo-sovětské smlouvě. *Securitas imperii* 22 (1), s. 122–173.

Irmanová, E. (2008). Národní hnutí maďarské a polské. In.: Kaiserová, K. – Rak, J., eds., *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914* (Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně), s. 451–479.

Konrád, G. (1986). Všichni účinkujeme v téže hře. Maďarská cesta. *Revue Střední Evropa* VI., s. 41–56.

Krejčí, O. (2016). *Geopolitika středoevropského prostoru. Pohled z Prahy a Bratislavy* (Praha: Kamil Mařík – Professional Publishing).

Leška, V. (2003). Minulost, přítomnost a budoucnost visegrádské spolupráce. *Mezinárodní politika* XXVII (4), s. 11–12.

Marko, J. – Štrougal, L. (1970). Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi Československou socialistickou republikou a Svazem sovětských

socialistických republik. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky* (http://www.psp.cz/eknih/1969fs/tisky/t0036_00.htm, 22. 03. 2019).

Masaryk, T. G. (1920). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Praha: Gustav Dubský).

Masaryk, T. G. (1925) *Světová revoluce za války a ve válce 1914-1918* (Praha: Orbis).

Ministerstvo zahraničních věcí České republiky (2019). *Visegrádská spolupráce* (https://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/cr_v_evrope/visegrad/index.html, 25. 3. 2019).

Mrázková, K. – Neuschlová, A. – Puchoš, M. (2017). Dosavadní působení a otazníky nad V4 Battle Group. *CBAP*. 10. 12. 2017 (<http://www.cbap.cz/archiv/3695>, 25. 3. 2019).

Naumann, F. (1917). *Central Europe* (New York: Alfred A. Knopf).

Nečásková, P. (2018). Babiš na setkání V4 v Budapešti: Střední Evropa nepotřebuje regionální rozvojovou banku. *iROZHLAS*. 26. 1. 2018 (https://www.irozhlas.cz/ekonomika/babis-budapest-banka-stredni-evropa-visegradska-ctyrka_1801261239_mls, 25. 3. 2019).

Palacký, F. (1898). Doslov k Radhostu. In: Rieger, B., *Františka Palackého Spisy drobné díl I*. (Praha: Bursík & Kohout), s. 340–371.

Palacký, F. (1898). Psaní do Frankfurta dne 11. dubna 1848. In: Rieger, B., *Františka Palackého Spisy drobné díl I*. (Praha: Bursík & Kohout), s. 17–22.

Stráth, B. (2008). Mitteleuropa From List to Naumann. *European Journal of Social Theory* 11 (2), s. 171–183.

Trávníček, J. (2009). Zrození střední Evropy z ducha. In: Trávníček, J., ed., *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host), s. 243–304.

Visegrad Group (2019). *Cooperation* (<http://www.visegradgroup.eu/about/cooperation>, 26. 3. 2019).

Visegrad Group (2019). *Visegrad Declaration 1991* (<http://www.visegradgroup.eu/documents/visegrad-declarations/visegrad-declaration-110412>, 25. 3. 2019).

Visegrad Group (2019). *Visegrad Declaration 2004* (<http://www.visegradgroup.eu/documents/visegrad-declarations/visegrad-declaration-110412-1>, 25. 3. 2019).

Visegrad Plus (2019). *Countries* (<http://visegradplus.org/countries/>, 26. 3. 2019).

Waisová, Š. (2002). Regionální integrace ve střední Evropě. In.: Cabada, L. a kol., *Perspektivy regionu střední Evropa* (Plzeň: Západočeská univerzita), s. 49–68.

11. Resumé

Bachelor's thesis "Central Europe as Transnational Region – Comparison of Regional Delimitation Alternatives" is, besides introductory chapter which consists of brief overview of the understanding of this region, dedicated to comparison of four Central European organization concepts, which were developed during the 20th century. These are the conceptions: Mitteleuropa by Friedrich Naumann, Central Europe as a "bar" against German expansion described in New Europe by T. G. Masaryk, Central Europe as a "bridge" between the East and the West by Edvard Beneš, and Central European cooperation within the Visegrad Group. In addition, attention is given to the discussion during the Cold War as a period when Central Europe was divided between the East and the West. The prerequisite for the analysis is mostly work of the authors of previously mentioned conceptions. In the final comparison, attention is given to the cause of origin, spatial delimitation, and politico-geographic focus and objectives.

The aim of my bachelor thesis is identification of common and different characteristics of the five delimitation alternatives mentioned above. My finding is that there are no common characteristics in my comparison. There is only one exception – area of Czech and Slovak republic which were included as a core area in all compared conceptions (except the period of Cold War).